הקדמות הרמב״ן

רמב״ן

הקדמת הרמב״ן לתורה

בשם האל הגדול הגבור והנורא אתחיל לכתוב חידושים בפירוש התורה. באימה ביראה ברתת בזיע במורא. מתפלל ומתודה בלב נדכה ונפש שבורה. שואל סליחה מבקש מחילה וכפרה. בקידה בכריעה בהשתחויה. עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ונפשי יודעת מאד ידיעה ברורה. שאין ביצת הנמלה כנגד הגלגל העליון צעירה. כאשר חכמתי קטנה ודעתי קצרה כנגד סתרי תורה. הצפונים בביתה הטמונים בחדרה. כי כל יקר וכל פלא כל סוד עמוק וכל חכמה מפוארה. כמוס עמה חתום באוצרה. ברמז בדבור בכתיבה ובאמירה. כאשר אמר הנביא המפואר בלבוש מלכות והעטרה. משיח אלהי יעקב ונעים הזמירה. לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. ונאמר פלאות עדותך על כן נצרתם נפשי. אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה. והיא בלבי כאש אוכלת בוערה. בכליותי עצורה. לצאת בעקבי הראשונים אריות שבחבורה. גאוני הדורות בעלי גבורה. להכנס עמם בעובי הקורה. לכתוב בהם פשטים בכתובים ומדרשים במצות ואגדה. ארוכה בכל ושמורה. ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה. פרושי רבינו שלמה עטרת צבי וצפירת תפארה. מוכתר בנמוסי במקרא במשנה ובגמרא. לו משפט הבכורה. בדבריו אהגה. באהבתם אשגה. ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה. בפשטיו ומדרשיו וכל אגדה בצורה. אשר בפירושיו זכורה. ועם רבי אברהם בן עזרא. תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה. והאל אשר ממנו לבדו אירא. יצילנו מיום עברה יחשכני משגיאות ומכל חטא ועברה. וידריכני בדרך ישרה. ויפתח לנו שערי אורה. ויזכנו ליום הבשורה. כדכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך. צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה. צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת. צדק עדותיך לעולם הבינני ואחיה׃

הקדמת הרמב״ן לספר בראשית

בראשית. משה רבינו כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקדוש ברוך הוא והקרוב שכתב זה בהר סיני כי שם נא׳ לו עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם כי לוחות האבן יכלול הלוחות והמכתב כלומר עשרת הדברות והמצוה מספר המצות כולן עשה ולא תעשה א״כ התורה יכלול הספורים מתחילת בראשית כי הוא מורה אנשים בדרך בענין האמונה וברדתו מן ההר כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים כאשר אמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם וזה כדברי האומר תורה מגלה מגלה נתנה אבל לדברי האומר תורה חתומה נתנה נכתב הכל בשנת הארבעי׳ כשנצטוה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם וצוה לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם. ועל כל פנים היה נכון שיכתוב בתחלת ספר בראשית וידבר אלהים אל משה את כל

רמב״ן (המשך)

הדברים האלה לאמר. אבל היה הענין להכתב סתם מפני שלא כתב משה רבינו התורה כמדבר בעד עצמו כנביאים שמזכירים עצמם כמו שנאמר ביחזקאל תמיד ויהי דבר ה׳ אלי בן אדם. וכמו שנאמר בירמיה ויהי דבר ה׳ אלי לאמר. אבל משה רבינו כתב תולדות כל הדורות הראשוני׳ ויחוס עצמו ותולדותיו ומקריו כשלישי המדבר. ולכן יאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו כמדבר בעד שנים אחרים ומפני שהענין כן לא נזכר משה בתורה עד שנולד ונזכר כאילו אחר מספר עליו ואל יקשה עליך ענין משנה התורה שמדבר בעד עצמו ואתחנן ואתפלל אל ה׳ ואומר כי תחלת הספר ההוא אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל והנה הוא כמספר דברים בלשון אמרם. והטעם לכתיבת התורה בלשון זה מפני שקדמה לבריאת העולם אין צריך לומר ללידתו של משה רבינו כמו שבא לנו בקבלה שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה. הנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב ולכן כתב סתם אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחלת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקדוש ברוך הוא לאזניו של משה כענין שאמר להלן (ירמיה ל״ו) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו הודיענו תחילה ענין בריאת השמים והארץ וכל צבאם כלומר בריאת כל נברא העליונים והתחתונים א״כ כל הנאמר בנבואה ממעשה מרכבה ומעשה בראשית והמקובל בהם לחכמים תולדות עם ארבע הכחות שבתחתונים כח המחצבים וכח צמח האדמה ונפש התנועה והנפש המדברת בכלם נאמר למשה רבינו בריאתם וכחותם ומהותם ומעשיהם ואפיסת הנפסדים מהם והכל נכתב בתורה בפירוש או ברמז וכבר אמרו רבותינו חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכלם נמסרו למשה חוץ מאחד שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים ואמרו כי בבריאת העולם חמשים שערים של בינה כאלו נאמר שיהיה בבריאת המחצב שער בינה אחד בכחו ותולדותיו ובבריאת צמח האדמה שער בינה אחד ובבריאת האילנות שער אחד ובבריאת החיות שער אחד ובבריאת העופות שער אחד וכן בבריאת השרצים ובבריאת הדגים ויעלה זה לבריאת בעלי נפש המדברת שיתבונן סוד הנפש וידע מהותה וכחה בהיכלה יגיע למ״ש גנב אדם יודע ומכיר בו נואף אדם יודע ומכיר בו נחשד על הנדה יודע ומכיר בו גדולה מכלן שמכיר בכל בעלי כשפים ומשם יעלה לגלגלים ולשמים וצבאיהם כי בכל אחד מהם שער חכמה אחד שלא כחכמתו של חבירו ומספרם ומקובל להם ע״ה שהם נ׳ חוץ מאחד ואפשר שיהיה השער הזה בידיעת הבורא יתב׳ שלא נמסר לנברא ואל תסתכל באמרם נבראו בעולם כי על הרוב ידבר והשער האחד לא נברא והמספר הזה רמוז בתורה בספירת העומר ובספירות היובל כאשר אגיד בו סוד בהגיעי שם ברצון הקדוש ברוך הוא וכל הנמסר למשה רבינו בשערי הבינה הכל נכתב בתורה בפירוש או שרמוזה בתיבות או בגימטריאות או בצורת האותיות הכתובות כהלכתן או המשתנות בצורה כגון הלפופות והעקומות וזולתן או בקוצי האותיות ובכתריהם כמו

רמב״ן

שאמרו כשעלה משה למרום מצאו להקב״ה שהיה קושר כתרים לאותיות אמר לו אלו למה אמר לו עתיד אדם אחד לדרוש בהם תלי תלים של הלכות עד זו מנין לך א״ל הל׳ למשה מסיני כי הרמזים האלו לא יתבוננו אלא מפה אל פה עד משה מסיני ומזה אמרו בשיר השירים רבה בחזקיהו ספר תגין הראה להם והספר הזה הוא ידוע ומצוי אצל כל אדם יפרש בו כמה אלפי״ן יש בתורה בתגין וכמה ביתי״ן ושאר האותיות ומספר התגין של כל אחת ואחת ואין השבח שספרו על הספר הזה וגלוי הסוד שהיה בו לחזקיהו מפני התגין עצמן אלא בידיעתן בפירושיהן סודות רבים עמוקים מאד ושם בפי׳ שיר השירים אמרו כתיב ויגד לכם את בריתו ויגד לכם את ספר בראשית שהוא תחלת ברייתו של עולם אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים אלו עשרת הדברות עשרה למקרא ועשרה לתלמוד וכי מנין יבא אליהוא בן ברכאל הבוזי ויגלה להם לישראל חדרי בהמות ולויתן ומנין יבא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה אלא הה״ד הביאני המלך חדריו כלומר שהכל נלמד מהתורה ושלמה המלך שנתן לו אלהים החכמה והמדע הכל מן התורה הי׳ לו וממנה למד עד סוף כל התולדות ואפי׳ כחות העשבים וסגולתם עד שכתב בהם /שכתוב בה/ אפי׳ ספר רפואות וכענין שכתוב וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכתוב בו ולא ממקום הות תולדתא חדידתא למלך או לשליט דחדיו מעלנא דכל ב״נ לעלמא ומפקנא שויאת חדיו מיטול כן צלית ואיתיהיבת לי רוחא דחכמתא וקרית ואתית לי רוחא דאידעתא צבית בה יתיר מן שבטא וכרסוותא. יאמר כי לא מדבר תהיה תולדת מיוחדת למלך או לשליט אחד הוא ביאת כל איש בעולם ויציאה שוה לכולם יחד ובעבור כן התפללתי ונתן לי רוח חכמה וקראתי ובא לי רוח דעת בחרתי בה יותר מן השבט והכסא. ונאמר שם והוא דיהב אידעתא דלא דגלותא למידע היכן קם עלמא ועובדיהו דמזלתא שוריא ושולמיא ומצעתהון דזמני שולחפי דזנבותה יד ודהיכן עבדי זמני ריהטיהון דשמיא וקבעיהון דכוכביא מתנא דבעירא וחימתא דחיויאתאי. עוזיהון דרוחי ומחשבתיהן דבני אנשא גינסי דנצבתא וחיליהון דעקרי כל מדעם דכסי וכל מדעם דגלי ידעית. ואמר שהאלהים הוא הנותן דעת שאין בו שקר לידע איך קם העולם ומעשה המזלות הראש והסוף ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות ואיך יעשו הזמנים מרוצת השמים וקביעות הכוכבי׳ לחות הבהמות וחמת החיות תוקף הרוחות ומחשבות אדם יחסי האילנות וכחות השרשים כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי וכל זה ידע בתורה והכל מצא בה בפירושיה בדקדוקיה ואותיותיה ובקוציה כאשר הזכרתי וכן אמר בו הכתוב ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם כלומר שהי׳ בקי מהם בקסמים ובנחשים שזו היא חכמתם שנאמר כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים וכך אמרו מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעים וערומים בטייר. ומכל חכמת מצרים שהיה בקי בכשפים שהיא חכמת מצרים. ובטבע הצומח כידוע מספר העבודה המצרית שהיו בקיאין מאד בענין הזריעות וההרכבה במינין. וכך אמרו אפי׳ פלפלין נטע שלמה בארץ ישראל וכיצד

רמב״ן (המשך)

היה נוטען אלא שלמה חכם היה והיה יודע עיקר משתיתו של עולם למה מציון מכלל יופי אלהים הופיע מציון נשתכלל כל העולם כולו כיצד למה נקראת אבן שתיה שממנה נשתת העולם והיה שלמה יודע איזהו גיד שהוא הולך לכוש ונטע עליו פלפלין ומיד היו עושין פירות שכן הוא אומר ונטעתי בהם עץ כל פרי. עוד יש בידינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים וכל התורה כן מלבד צירופיהן וגימטריותיהן של שמות וכבר כתב רבינו שלמה בפירושיו בתלמוד ענין השם הגדול של ע״ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקי׳ ויסע ויבא ויט ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול. כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס״ת שיחסר בו ו׳ אחד ממלות אותם שבאו מהם ל״ט מלאים בתורה או שיכתוב הו׳ באחד משאר החסרי׳ וכן כיוצא בזה אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה וזה הענין שהביאו גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה והמקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה כמו שדרשו מפסוק ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה שהזכרנו היה שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות והי׳ אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה ונתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצות ונמסר לו על פה קריאתה בשמות. וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי כולו רצוף ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות ולחלוקי׳ אחרים רבים כפי השמוש לבעלי הקבלה. ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה אבל אתנהג כמנהג הראשוני׳ להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן. ואל חנון יחננו ויברכנו ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ואני הנני מביא בברית נאמנה והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בס׳ הזה לבל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דבר ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקובל מבין והסברא בהן אולת מחשב׳ מועלת רבת הנזקין מונעת התועלת אל יאמר בשוא נתעה כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה כי ידברו אל ה׳ סרה אשר לא יכלו כפרה שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח אל יהרסו אל ה׳ לראות כי ה׳ אש אוכלה הוא אל קנאות. והוא יראה את רצוייו מתורתו נפלאות. אבל יחזו בפירושינו חדושים בפשטים ובמדרשים יקחו מוסר מפי רבותינו הקדושים בגדול ממך אל תדרוש בחזק ממך בל תחקור במופלא ממך בל תדע במכוסה ממך בל תשאל במה שהורשית התבונן שאין לך עסק בנסתרות:

פרשת בראשית

פרק א (א) בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ׃

רש"י

א:א בראשית[1] **-** אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו׃[2]

בראשית ברא - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל בשביל התורה שנקראת (משלי ח כב) ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב ג) ראשית

רמב"ן

א:א מדוע פתחה התורה בבריאת העולם

בראשית ברא אלהים - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו, שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו, וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושיו׃

ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים, כי הוא שורש האמונה, ושאינו מאמין בזה וחושב

גור אריה

1 התורה עניינה הוראת המצוות (על "לא היה צריך להתחיל") **(א) אמר ר' יצחק וכו'.** ב"ר (א, ב). אף על גב דאין ספור אחד בתורה שלא לצורך, אפילו "אחות לוטן תמנע" (להלן לו, כב) כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין צט ע"ב), אחר ששם 'תורה' אינו נופל אלא על מצות התורה, שהרי לשון 'תורה' הוא לשון הוראה - להורות לנו המעשה אשר נעשה. ולפיכך דוקא תורת משה נקרא "תורה" (דברים לג, ד), מפני שבה כתובים המצות. וכן פירש הרד"ק (ספר השורשים שורש י. ר. ה.) שלשון 'תורה' הוא לשון הוראה, אם כן אין לכתוב בה רק המצות. תדע לך, שהרי ספר איוב שגם כן כתבו משה - כדאיתא בבבא בתרא (סוף יד ע"ב), ואילו היה נכתב בתורה ספר איוב היה אסור לקרות באותה ספר תורה בציבור, לכך מקשה 'לא היה צריך כו'׃

לפי שאם יאמרו וכו'. ואם תאמר דאכתי קשה דמאי ענין נתינת הארץ לישראל אצל מצות התורה שכתוב זה בתורה, ואין זה קשיא, מפני שרוב מצות התורה תלויות בארץ, שהרי תרומות ומעשרות (קידושין לז.) ובנין בית הבחירה (סנהדרין כ ע"ב) בארץ תולה, ואם אין הארץ לישראל לא יתכן אלו המצות כלל, שהרי באלו כתיב (דברים יז, יד) "וירשתה וישבתה בה", ויאמרו האומות 'ליסטים אתם' ולא ירשתם את הארץ, אלא בגזילה בא לידכם. והרמב"ן כתב גם כן שכל מצות שבתורה 'משפטי אלהי הארץ', כלומר שכל המצות שבתורה הם שייכים דוקא בארץ. וכן כתוב בספר מלכים (ר' מ"ב יז, כו) כשגלו ישראל וישבו גוים בארץ - "ולא ידעו משפט אלהי הארץ וישלח בם ה' האריות", נמצא התורה היא "משפט אלהי הארץ". ועיין בדברי הרמב"ן בפרשת תולדות בפסוק "וישמור משמרתי" (להלן כו, ה). ולפיכך הוצרך לכתוב בתורה שמן הדין בא הארץ לישראל - שהוא בראה והוא נתנה׃

ואם תאמר תינח פרשת בראשית, שאר ספורים שנכתבו בתורה מאי איכא למימר (קושית הרא"ם), ואין זה קשיא גם כן, שאם היה נכתב פרשת בראשית בלבד לומר שהקדוש ברוך הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו - ישיבו האומות שקר אתם דוברים, שלא נתן הקדוש ברוך הוא הארץ לכם, שאין הקדוש ברוך הוא עושה דינא בלא דינא (ברכות ה ע"ב), כי למה יטול הארץ מן האומות ויתן לישראל, אבל השתא שכתוב כל הסיפור שכל הדורות היו מכעיסין לפני הקדוש ברוך הוא עד שבא אברהם וקבל שכר כולם (אבות פ"ה מ"ג), נטל הארץ מן האומות ונתן הארץ לזרעו לנחלה, ולא לכל זרעו - שהרי אמר לאברהם "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וגו'" (להלן טו, יג), ולא נתקיים זה לא בישמעאל ולא בעשו, רק בזרעו של יעקב, שהיה הקדוש ברוך הוא מביא אותם לשיעבוד, ונתקיים בהם "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וכו'" (שם שם יד), עד "החדש הזה לכם", ולפיכך הוצרך לכתוב כל הספור שהיו ישראל בשעבוד וגאל אותם, ולפיכך נתינת הארץ לישראל, ולא לישמעאל ולא לעשו׃

והקשה הרמב"ן דמאי קשה לרבי יצחק שלא היה לכתוב בתורה "בראשית", שאם לא כתב זה בתורה היה עולה על הדעת שהעולם קדמון, ולא ברא הקדוש ברוך הוא כלל העולם 'יש מאין', ומי שיאמין שהעולם קדמון כמו שיאמין ארסטו - כל הניסים שהם בשינוי העולם שבאו בתורה הם נמנעים, ואין לו תורה כלל, ובחדוש העולם 'יש מאין' כל הנסים הם אפשרים שהרי גם הבריאה ברא הקדוש ברוך הוא הכל 'יש - מאין', ולמה לא נאמין בחידוש ובריאות הניסים כלם, ואין זה קשיא, שאין בריאת העולם ראיה על הניסים שחידש הקדוש ברוך הוא, אדרבא - הניסים שחידש הקדוש ברוך הוא הם ראיה על בריאת העולם, שחידוש הניסים ראינו בעינינו, ואילו חידוש העולם לא ראינו בעינינו, ואיך יהיה ראיה מן החידוש על הניסים. וכן בפירוש אמר הכתוב (שמות כ, ב) "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ואילו 'אנכי אשר בראתי שמים וארץ' לא אמר, וכן הרבה מצות תולה הכתוב ביציאת מצרים מפני שראינו זה בעינינו, ואין אדם יכול להכחיש הנס, וכן פירש הראב"ע בפרשת יתרו, עיין שם׃

2 מילה וגיד הנשה קודם "החודש" (על "מצוה ראשונה שנצטוו") **שהיא מצוה ראשונה שנצטוו.** וגיד הנשה (להלן לב, לב) שהיא לפני "החודש הזה לכם" (קושית הרא"ם), על כרחך על ידי משה גם כן נצטווה גיד הנשה לישראל, וכן מילה (להלן יז, יא), שהרי כתיב (דברים לג, ד) "תורה צוה לנו משה" בגימטריא תרי"א, ו"אנכי" ו"לא יהיה לך" (שמות כ, ב - ג) מפי הגבורה שמענו. דמאחר שגם מילה וגיד הנשה מפי משה נצטוו, יש להתחיל מן "החודש הזה לכם" מצוה ראשונה שנצטוונו מפי משה. ואין להקשות אם היה מתחיל מן "החודש הזה לכם" אם כן לא היה נכתב בתורה מילה וגיד הנשה, דאין זה קשיא, דאם היה מתחיל "החודש הזה לכם" היה נכתב מילה וגיד הנשה אחר "החודש", אלא שעתה שהוצרך להתחיל בסיפור האבות והמצות שנתנו להם, שהם מילה וגיד הנשה, לא הוצרך לחזור ולכתוב מה שכבר נכתב. ומילה שחזר וכתב (ויקרא יב, ג), אין זה אלא לדרשה, כדאיתא ביבמות בפרק הערל (יבמות עב ע"ב), ובפרק ר' אליעזר דמילה (שבת קלב.)׃

רש"י

תבואתו[3] . ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך, היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו, כמו (שם כו א) בראשית ממלכות יהויקים, (בראשית י י) ראשית ממלכתו, (דברים יח ד) ראשית דגנך, אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו', כמו בראשית ברוא. ודומה לו (הושע א ב) תחלת דבר ה' בהושע, כלומר תחלת דבורו של הקדוש ברוך הוא בהושע, ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר להורות בא שאלו תחלה נבראו, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת, כמו (איוב ג י) כי לא סגר דלתי בטני, ולא פירש מי הסוגר, וכמו (ישעיה ח ד) ישא את חיל דמשק, ולא פירש מי ישאנו, וכמו (עמוס ו יב) אם יחרוש בבקרים, ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו (ישעיה מו י) מגיד מראשית אחרית, ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר. אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו, שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ועדיין לא גלה המקרא בריית המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא לימד המקרא סדר המוקדמים והמאוחרים כלום:

ברא אלהים - ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים:[4]

רמב"ן

שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה, מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות, ולא יוודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותו, לכך אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך בבראשית ברא, והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחוה, וחטאם וענשם, וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים, וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול, ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בנזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ יא) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני עם התורה שבעל פה:

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם:

אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם (להלן ט כז), ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב,

---

גור אריה

3 **תכלית הבריאה – כבוד ה'** (על "בשביל התורה ובשביל ישראל") **אין המקרא הזה אומר וכו'.** לקמן יפרש מפני מה צריך לדרוש הכתוב:

בשביל ישראל והתורה. בב"ר (א, ד). ויראה לומר מה שנברא העולם בשביל אלו ב' דברים, דכתיב (משלי טז, ד) "כל פעל ה' למענהו", רוצה לומר כל מה שנברא בעולם בשביל הקדוש ברוך הוא נברא ולכבודו נבראו (יומא לח.), "כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו" (ר' ישעיה מג, ז), ואין כבוד מן הנבראים אלא כאשר יקיימו את מצוותיו ועובדים אותו, ואין זה רק באומה הישראלית, ועליהם נאמר (שם שם, כא) "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו", שלכך יצרתי אותם כדי שיספרו תהלתי, וישראל אינם עובדים להקב"ה אלא במצוותיו שמקיימים את התורה, וזה בשביל ישראל ובשביל התורה נברא העולם, וכל שאר העולם נברא בשביל ישראל. ומפני שאלו ב' דברים יש להם טעם נכון שבשבילם נברא העולם, הביא רש"י אלו שנים, אף על גב שהרבה דברים דרשו רז"ל שבשבילם נברא העולם:

אמנם עיקר סוד זה מה שנברא בשביל התורה הוא כי ראשית כל הבריאה היא התורה שהיתה נבראת קודם שנברא העולם אלפיים (ב"ר ח, ב), ואין דבר נברא באחרונה רק ישראל, שהרי לא היתה אומה אחרונה לישראל, כי אדום ומואב נעשו לאומות קודם לישראל, וישראל באחרונה. ומפני שהתורה היא ראשית הכל ממנה נשתלשל הכל, ובשביל זה בשבילה נברא הכל, כמו האילן שהוא נטוע אינו גדל רק בשביל העיקר שהוא ראשיתו ובשבילו גדל, ומכל מקום תכלית גידול שלו להוציא פירות, ובשביל תכלית זה גדל וצמח, שאם אין הפרי שיצא בסוף לא היה גדל, וזה הוא שגורם גידול שלו, וכן ישראל שיצא באחרון מן כל הנבראים, והם שלימות כל העולם, וכאשר יצאו ישראל אז היתה שלימות כל עולם, ואז עמדה הבריאה, כי כבר הגיע התכלית והשלימות. לפיכך בשביל התורה נברא - שהוא הראשית והתחלה, ובשביל ישראל - שהם תכלית הכל. ובשביל כך נקרא גם כן ישראל "ראשית" (ירמיה ב, ג), כי התכלית הוא ראשית המחשבה. וכלל הדבר הזה - שהעולם נברא בשביל דבר שהוא ראשית והתחלה לכל הבריאה, כמו התורה שהיה התחלה, כי מן התחלה נמשך הכל, וכן בשביל הדבר שהוא תכלית ושלימות הבריאה שבו יושלם הכל ובא בסוף, וזהו ישראל. ובשביל כך היה דבר בישראל שלא היה בכל האומות, כי לא תמצא אומה באחרונה כמו ישראל, מורה על שישראל הם משלימים כל העולם, ולפיכך הם באחרונה. ובדבר זה יתבאר מה שאמרו חכמים (יבמות סא.) 'אתם קרוים אדם', שהרי ישראל דומים אל האדם, שכל הבעלי חיים נבראו בראשונה והאדם באחרונה, לומר שהאדם משלים הכל, וכן כל האומות נבראו ראשונה וישראל באחרונה, ודברים נסתרים הם ונפלאים מאד:

4 **מעלת העמידה בדין** (על "עלה במחשבה לבראתו במדת הדין") **שעלה במחשבה.** ואם תאמר מה דהוה הוה, ומאי איכפת בזה אם כך עלה במחשבה, ויש לומר שבא להגיד לך שטוב הוא לאדם שיהיה עומד במידת הדין ושאין צריך למדת הרחמים, שהרי כך היה רצונו של מקום בתחלה לבראותו במידת הדין, מזה תראה שכך הוא חפצו ורצונו, רק מפני שאין העולם יכול להתקיים בראו במדת הרחמים, ואשרי לו מי שיכול לעמוד במדת הדין, ואין צריך לרחמים:

~YESODOT~
Foundations of Emuna

(ב) וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃

רש"י

א:ב תהו ובהו - תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה׃

בהו - לשון רקות וצדו׃

על פני תהום - על פני המים שעל הארץ׃

ורוח אלהים מרחפת - כסא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן אקוביטי"ר בלע"ז [לכסות]׃

רמב"ן (המשך)

שבה יסוד כל, כענין שנאמר (משלי ג יט) ה' בחכמה יסד ארץ, היא התרומה והיא קדש, אין לה שיעור למיעוט התבוננות הנבראים בה, וכאשר ימנה אדם עשר מדות ויפריש אחת מעשר רמז לעשר ספירות. יתבוננו החכמים בעשירית וידברו בה, והחלה מצוה יחידה בעיסה תרמוז לזה. וישראל שנקראו ראשית היא כנסת ישראל, המשולה בשיר השירים לכלה, שקראה הכתוב בת ואחות ואם, וכבר בא להם זה במדרש (שהש"ר ג כא) בעטרה שעטרה לו אמו (שם ג יא), ובמקומות רבים. וכן וירא ראשית לו דמשה, יסברו כי משה רבינו נסתכל באיספקלריא המאירה (יבמות מט ב) וראה ראשית לו, ולכן זכה לתורה. הכל כוונה אחת להם. ואי אפשר להאריך בפירוש זה הענין במכתב, והרמז רב הנזק, כי יסברו בו סברות אין בהם אמת. אבל הזכרתי זה לבלום פי קטני אמנה מעוטי חכמה, המלעיגים על דברי רבותינו׃

א:א בריאה יש מאין – ההיולי, תהו ובהו

בראשית - כתב רש"י, ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית ברית שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחושך, ויאמר הקדוש ברוך הוא יהי אור. אם כן הכל נמשך לבריאת האור. ורבי אברהם פירש כענין זה בעצמו, אבל תקן כי הו"ו במלת "והארץ" אינה משמשת. ורבות כן במקראות. והטעם, כי בראשית בריאת הרקיע והיבשה לא היה בארץ ישוב, אבל היתה תהו ובהו מכוסה במים, ויאמר אלהים יהי אור. ולפי דעתו לא נברא ביום ראשון רק האור׃

והקושיא לרבינו שלמה בפירוש הזה, כי אמר, שאם בא להורות סדר הבריאה באלו לומר שהם קדמו היה לו לכתוב "בראשונה", שאין "ראשית" במקרא שאינו סמוך. והנה מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י), ואם יסמוך אותו לדבר, גם זה תסמוך אותו. ועוד וירא ראשית לו (דברים לג כא). וטען בזה עוד טענות׃

רמב"ן

אבל יירשוה עבדי ה' זרע אוהבו, כענין שכתוב (תהלים קה מד) ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו. כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ, כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם׃

ואשר יבאר הפירוש שכתבתי, לשונם בבראשית רבה (א ג) שאמרוה שם בלשון הזה רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא ו), מה טעם גילה להם הקדוש ברוך הוא לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום שני, מפני ז' אומות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם הלא אומה של בזיזות אתם, וישראל משיבין להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברים ב כג), העולם ומלואו של הקדוש ברוך הוא הוא, כשרצה נתנו לכם, כשרצה נטלו מכם ונתנו לנו, הדא הוא דכתיב (תהלים קיא ו) לתת להם נחלת גוים כח מעשיו הגיד לעמו, בשביל לתת להם נחלת גוים הגיד להם את בראשית׃

וכבר בא להם ממקום אחר עוד הענין שהזכרתי בתעלומות מעשה בראשית, אמרו רבותינו ז"ל (עיין פתיחה למורה נבוכים) כח מעשיו הגיד לעמו, להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם לך הכתוב בראשית ברא אלהים. אם כן נתבאר מה שאמרנו בזה׃

א:א סוד ה"ראשית" – בזכות מה נברא העולם

בראשית ברא אלהים - כתב רש"י, אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית, שנאמר (משלי ח כב) ה' קנני ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית, שנאמר (ירמיה ב ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. והמדרש הזה לרבותינו סתום וחתום מאד, כי דברים רבים מצאו שנקראו ראשית, ובכלם להם מדרשים, וקטני אמנה יספרו להם לרובם. אמרו (ב"ר א ד) בזכות ג' דברים נברא העולם, בזכות חלה בזכות מעשרות ובזכות בכורים. בראשית ברא אלהים, אין ראשית אלא חלה שנאמר (במדבר טו כ) ראשית עריסותיכם, ואין ראשית אלא מעשרות שנאמר (דברים יח ד) ראשית דגנך, ואין ראשית אלא בכורים שנאמר (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך. ועוד אמרו (ב"ר א ד) בזכות משה, שנאמר (דברים לג כא) וירא ראשית לו׃

וכוונתם זו, שמלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם (עיין ספר יצירה א יד), ורמז לספירה הנקראת חכמה

גור אריה

אמנם דבר זה הוא עיקר סוד סדר העולם, וידוע הוא, כי אף על גב שהקב"ה ברא העולם במידת הדין - קיום שלו אינו רק ברחמים, שאף שמים לא זכו בדין, כי כל הדברים הגשמים הם יוצאים מן הדין בצד שאינם בעלי צורה מופשטת, ואף המלאכים, ולפיכך לא היה להם קיום בדין אם לא שתף שם רחמים עם הדין, והבן דבר זה. ובבראשית רבה (יב, טו) לא אמרינן שם שעלה במחשבה לבראתו בדין, רק שנברא בשניהם, וזהו כמו שאמרנו, ולא כמו שפירש רש"י 'שעלה במחשבה'׃

(ג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃

רמב״ן

ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור. הקדוש ברוך הוא ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת. ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון ״ברא״. ואין כל הנעשה תחת השמש או למעלה, הווה מן האין התחלה ראשונה. אבל הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד, אין בו ממש, אבל הוא כח ממציא, מוכן לקבל הצורה, ולצאת מן הכח אל הפועל, והוא החומר הראשון, נקרא ליונים ״היולי״. ואחר ההיולי לא ברא דבר, אבל יצר ועשה, כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותן׃

ודע, כי השמים וכל אשר בהם חומר אחד, והארץ וכל אשר בה חומר אחד. והקב״ה ברא אלו שניהם מאין, ושניהם לבדם נבראים, והכל נעשים מהם׃

והחומר הזה, שקראו היולי, נקרא בלשון הקדש ״תוהו״, והמלה נגזרה מלשונם (קדושין מ ב) בתוהא על הראשונות, מפני שאם בא אדם לגזור בו שם, תוהא ונמלך לקוראו בשם אחר, כי לא לבש צורה שיתפש בה השם כלל. והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש ״בהו״, והמלה מורכבת, כלומר בו הוא, כמלת לא תוכל ״עשהו״ (שמות יח יח) שמחוסר הו״ו והאל״ף, עשו הוא׃

וזהו שאמר הכתוב (ישעיה לד יא) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בנינו ומה שיקוה לעשות, נגזר מן קוה אל ה׳ (תהלים כז יד), והאבנים הם צורות בבנין. וכן כתוב מאפס ותהו נחשבו לו (ישעיה מ יז), כי התוהו אחר האפס, ואיננו דבר. וכך אמרו בספר יצירה (ב ו) יצר מתהו ממש ועשה אינו ישנו׃

ועוד אמרו במדרש רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות ב) אמר רבי ברכיה, מאי דכתיב והארץ היתה תהו ובהו, מאי משמע היתה, שכבר היתה תהו, ומאי בהו, אלא תהו היתה, ומאי ״תהו״, דבר המתהא בני אדם, וחזרה לבהו, ומאי בהו, דבר שיש בו ממש, דכתיב בו הוא. ואמר ״אלהים״, בעל הכחות כלם, כי המלה עיקרה ״אל״, שהוא כח, והיא מלה מורכבת ״אל הם״, כאלו ״אל״ סמוך, ״והם״ ירמוז לכל שאר הכחות. כלומר כח הכחות כולם. ועוד יתבאר סוד בזה׃

אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון. משמעותו, בתחלה ברא אלהים את השמים, כי הוציא חומר שלהם מאין, ואת הארץ, שהוציא החומר שלה מאין. ״והארץ״ תכלול ארבע היסודות כלם, כמו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (להלן ב א), שתכלול כל הכדור התחתון. וכן הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וכל תהומות (תהלים קמח ז), וזולתם רבים׃

והנה בבריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ. ומלת ״את״ כמו עצם הדבר. ודרשו בה שהיא לעולם לרבות, כי היא נגזרה מן אתא בקר וגם לילה (ישעיה כא יב). וכן אמרו רבותינו (ב״ר א יד) את השמים

רמב״ן (המשך)

לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ואת הארץ, לרבות האילנות ודשאים וגן עדן. ואלו כלל כל הנבראים בעל הגוף׃

ואחר שאמר כי בתחלה במאמר אחד ברא אלהים השמים והארץ וכל צבאם, חזר ופירש, כי הארץ אחר הבריאה הזו היתה ״תהו״, כלומר חומר אין בו ממש, והיתה ״בהו״, כי הלביש אותה צורה׃

ופירש שבצורה הזו צורת ד׳ יסודות, שהם האש והמים והעפר והאויר, ומלת ״הארץ״ תכלול ארבעת אלה. והאש נקראת ״חשך״ מפני שהאש היסודית חשוכה, ואלו היתה אדומה היתה מאדימה לנו הלילה. והמים שנגבל בהם העפר יקרא ״תהום״, ולכן יקראו מי הים ״תהומות״, כדכתיב (שמות טו ה) תהומות יכסיומו, קפאו תהומות (שם ח), תהום יסובבני (יונה ב ו), ויקרא קרקע הים ״תהום״, ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים קו ט), מוליכם בתהומות כסוס במדבר (ישעיה סג יג). והאויר יקרא ״רוח״׃

וכבר נודע כי היסודות הארבעה מקשה אחת, והעמוד שלה הוא עגול הארץ, והמים מקיפין על הארץ, והאויר מקיף על המים, והאש מקיף על האויר. ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה, והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבים, והרוח מנשבת ותכנס בחשך ותרחף על המים. ויראה לי שהנקודה הזאת בלבשה הצורה והיתה בהו, היא שהחכמים קורין אותה ״אבן שתיה״ (יומא נד ב) שממנה נשתת העולם׃

והנה שיעור הכתובים, בתחלה ברא אלהים מאין את השמים, וברא מאין את הארץ, והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו, ובהם חשך ומים ועפר ורוח נושבת על המים. והנה הכל נברא ונעשה. וסמך ״הרוח״ ״לאלהים״, בעבור שהיא דקה מכלם, ולמעלה מהם, רק שהיא מרחפת על פני המים במאמרו של הקדוש ברוך הוא. ואם תבקש בריאה למלאכים שאינם גוף, לא נתפרש זה בתורה. ודרשו בהם (ב״ר א ג ועוד) שנבראו ביום שני, שלא תאמר שסייעו בבריאת העולם׃

אבל אם תזכה ותבין סוד מלת ״בראשית״, ולמה לא הקדים לומר ״אלהים ברא בראשית״, תדע כי על דרך האמת הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים, ומלת ״בראשית״ תרמוז בחכמה, שהיא ראשית הראשים, כאשר הזכרתי. ולכך תרגמו בתרגום ירושלמי בחכמתא, והמלה מוכתרת בכתר בי״ת׃

א:ג משמעות ״ויאמר״ בבריאה – רצון ומחשבה

ויאמר אלהים יהי אור - מלת ״אמירה״ בכאן להורות על החפץ, כדרך מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש״א כ ד), מה תרצה ותחפוץ, וכן ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה׳ (להלן כד נא), כאשר רצה. כי כן הוא הרצון לפניו, או הוא כגון מחשבה, כמו האומרה בלבבה (ישעיה מז ח), ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), והענין לומר שלא היה בעמל. וכך קראו רבותינו לזה ״מחשבה״,

(ד) וַיַּ֣רְא אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָאֹ֖ור כִּי־טֹ֑וב וַיַּבְדֵּ֣ל אֱלֹהִ֔ים בֵּ֥ין הָאֹ֖ור וּבֵ֥ין הַחֹֽשֶׁךְ׃ (ה) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לָאֹור֙ יֹ֔ום וְלַחֹ֖שֶׁךְ
קָ֣רָא לָ֑יְלָה וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום אֶחָֽד׃ {פ} (ו) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יְהִ֤י רָקִיעַ֙ בְּתֹ֣וךְ הַמָּ֔יִם וִיהִ֖י מַבְדִּ֣יל בֵּ֥ין מַ֖יִם
לָמָֽיִם׃ (ז) וַיַּ֣עַשׂ אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָרָקִ֖יעַ וַיַּבְדֵּ֣ל בֵּ֣ין הַמַּ֗יִם אֲשֶׁ֤ר מִתַּ֙חַת֙ לָרָקִ֔יעַ וּבֵ֥ין הַמַּ֖יִם אֲשֶׁ֣ר מֵעַ֣ל לָרָקִ֑יעַ וַיְהִי־כֵֽן׃
(ח) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לָרָקִיעַ֙ שָׁמָ֔יִם וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום שֵׁנִֽי׃ {פ} (ט) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יִקָּווּ֙ הַמַּ֣יִם מִתַּ֣חַת הַשָּׁמַ֔יִם
אֶל־מָקֹ֥ום אֶחָ֖ד וְתֵרָאֶ֣ה הַיַּבָּשָׁ֑ה וַיְהִי־כֵֽן׃ (י) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לַיַּבָּשָׁה֙ אֶ֔רֶץ וּלְמִקְוֵ֥ה הַמַּ֖יִם קָרָ֣א יַמִּ֑ים וַיַּ֖רְא
אֱלֹהִ֥ים כִּי־טֹֽוב׃ (יא) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים תַּדְשֵׁ֤א הָאָ֙רֶץ֙ דֶּ֣שֶׁא עֵ֔שֶׂב מַזְרִ֥יעַ זֶ֖רַע עֵ֣ץ פְּרִ֑י עֹ֠שֶׂה פְּרִ֨י לְמִינֹ֜ו אֲשֶׁ֤ר זַרְעֹו֙ בֹּ֔ו
עַל־הָאָ֖רֶץ וַיְהִי־כֵֽן׃ (יב) וַתֹּוצֵ֨א הָאָ֜רֶץ דֶּ֣שֶׁא עֵ֗שֶׂב מַזְרִ֤יעַ זֶ֙רַע֙ לְמִינֵ֔הוּ וְעֵ֥ץ עֹ֖שֶׂה־פְּרִ֑י אֲשֶׁ֤ר זַרְעֹו֙־בֹ֔ו לְמִינֵ֖הוּ וַיַּ֥רְא
אֱלֹהִ֖ים כִּי־טֹֽוב׃ (יג) וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום שְׁלִישִֽׁי׃ {פ} (יד) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יְהִ֤י מְאֹרֹת֙ בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמַ֔יִם לְהַבְדִּ֖יל
בֵּ֣ין הַיֹּ֑ום וּבֵ֣ין הַלָּ֔יְלָה וְהָי֤וּ לְאֹתֹת֙ וּלְמֹועֲדִ֔ים וּלְיָמִ֖ים וְשָׁנִֽים׃ (טו) וְהָי֥וּ לִמְאֹורֹ֖ת בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמַ֑יִם לְהָאִ֥יר עַל־
הָאָ֖רֶץ וַיְהִי־כֵֽן׃

רש"י

א:ד וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל - אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשין בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה:

א:ה יום אחד - לפי סדר [לשון] הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני, שלישי, רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקדוש ברוך הוא יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני, כך מפורש בבראשית רבה (ג ח):

א:יא עץ פרי - שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא (פסוק יב) ותוצא הארץ עץ עושה פרי, ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה:[5]

א:יד יהי מארת וגו' - מיום ראשון נבראו, וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון,

רמב"ן

אמרו (ב"ר יב יד) מחשבה ביום, המעשה עם דמדומי חמה. והוא להורות על דבר מחושב, שיש בו טעם, לא חפץ פשוט בלבד:

ומלת הויה מורה על מעשה הזמן העומד, כמו ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו ו). ולכן אמר הכתוב, כי כשברא חומר השמים, אמר שיהיה מן החומר ההוא דבר מזהיר קראו אור:

ויהי אור - לא אמר "ויהי כן", כאמור בשאר הימים, לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית. ויש לרבותינו בזה מדרש בסוד נעלם. ודע, כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ ימים ממש, מחוברים משעות ורגעים, והיו ששה כששת ימי המעשה, כפשוטו של מקרא:

ובפנימיות הענין יקראו "ימים" הספירות האצולות מעליון, כי כל מאמר פועל הויה תקרא "יום". והיו ששה, כי לה' הגדולה והגבורה, והמאמרים עשרה, כי הראשונות אין שם "יום" נתפס

גור אריה

5 **חסרון הארץ, לא חטא במזיד** (על "והיא לא עשתה כן") **והיא לא עשתה כן וכו'.** אין הפירוש שהאדמה עברה במזיד על ציווי הקדוש ברוך הוא, שאין יצר הרע בה שתהא עוברת על ציווי הקדוש ברוך הוא, אבל כי הארץ הזאת שנוי יש לה, שהיא בלבד נחשבת מן התחתונים, כי "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהלים קטו, טז), יורה בזה כי שינוי יש בין הארץ ובין השמים, כי השמים הם מן העליונים, והארץ מן התחתונים, ובעבור חסרונה היא מחסרת מן השלימות תמיד. וזהו שאמר (ר' קהלת ז, כ) "אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", פירוש כי אי אפשר להיות האדם צדיק "בארץ", אשר יעשה תמיד הטוב והשלימות "בארץ" שהיא מוכנת תמיד אל החסרון, בעבור חסרון שלה. לכך כאשר גזר מאמר הקדוש "עץ פרי - עושה פרי", בעבור חסרונה לא היתה ממלאת רצון בוראה והיתה מחסרת מן השלימות. וכאשר חטא האדם (להלן ג, ו), בא לו פחיתת חטאו אשר חטא גם כן מזה, לפי שהוא נברא מן האדמה (להלן ב, ז) אשר יש בה מן חסרון, ולפיכך נמצא חסר גם כן, שלא היה מקיים מצוות בוראו על השלימות:

ודוקא חטא זה עשתה האדמה, שלא היתה ראויה שתוציא הארץ שיהיה טעם העץ כמו פרי, וזה כי הארץ בעצמה היתה מקבלת השפעה מן העליונים, ואצל העליונים נחשבת הארץ כמו פרי המקבל מן העץ, ודבר זה מבואר מאוד בדברים עמוקים איך הארץ שהיא יסוד התחתון מקבלת מן אשר במעלה עליונה ממנה, לכך לא נתנה כח רק לפרי שהוא דוגמתה, אבל לא נתנה כח וטעם לדבר שהוא גדול במעלה יותר מן הארץ, לתת כח לו כפי צרכו אחר שהוא גדול ממנה, ולפיכך הארץ לא היתה מוציאה "עץ פרי" שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, והיתה מוציאה פרי שיש בו טעם, ולא העץ. ודברים אלו ראוי להבינם, כי הם דברי חכמה מאד. ולפיכך הארץ עשתה הבדל בין הפרי ובין העץ. [ואם לא הפרידה ביניהם, היה המקבל - שהוא דבר חסר - בטל אצל העיקר - שהוא האילן, ועכשיו אין הפרי בטל, והמקבל בעצמו דבר חסר, וזהו חטא האדמה]. וכאשר חטא אדם ולקח הפרי מן העץ, בשביל שהיה נחמד (להלן ג, ו), בעבור שנברא מן האדמה החסירה, והוא כמו פרי, נתאוה לפרי לחסרנו, [לפרי דוקא הבדל, וכאשר לקח הפרי עשה מן המקבל החסר - עיקר, שנמשך אחריו. ודוקא על פרי זה הזהיר, מפני שהעץ בתוך הגן, וכל דבר שהוא בתוך ובאמצע ראוי להיות עיקר, והנה האדם נמשך אחר המקבל, ועשה אותו עיקר - דבר שהוא חסר, ואלו הם דברי חכמה מאוד]. ולכן בא העונש אל כל המפרידים והמבדילים בין העץ ובין הפרי בשביל חסרונם:

(טז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים׃ (יז) וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ׃ (יח) וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלַהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (יט) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי׃ {פ} (כ) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם׃

רש"י

וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק א) את השמים, לרבות תולדותיהם, ואת הארץ, לרבות תולדותיה׃[6]

להבדיל בין היום ובין הלילה - משנגנז האור הראשון, אבל בשבעת ימי בראשית שמשו האור והחושך הראשונים יחד בין ביום ובין בלילה׃

והיו לאותות - כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר (ירמיה י ב) מאותות השמים אלא תחתו, בעשותכם רצון הקדוש ברוך הוא אין אתם צריכין לדאג מן הפורענות׃

א:טז המאורות הגדולים וגו' - שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד׃

ואת הכוכבים - על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה׃

רמב"ן

בהם. והפירוש בסדור הכתובים בזה נשגב ונעלם, ודעתינו בו פחות מטפה מן הים הגדול׃

גור אריה

ולקמן (ג, יז) פירש רש"י משלו משל למי שיצא לתרבות רעה שמקללין השדיים שינק מהם, ולכך האדם שנברא מן האדמה, כאשר חטא - קלל את האדמה. והפירוש כי מפני שהאדם נברא מן האדמה, והיא שגרמה לאדם לחטא, לפי שהאדמה היא חומרית, כמו שאמר (להלן ג, יט) "כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ודבר החומרי סבה לחטא, כמו שהאם שממנה נולד הבן סבה לחטא הבן, שהיא נותנת גם כן החומר שממנה נוצר, עיין בפרשת וישלח שם נתבאר. לכך כאשר באה הקללה לאדם, באה גם אל הדבר שהיא סבה לחטא. וכאן פירש רש"י מפני שעברה על ציווי של הקדוש ברוך הוא נפקדה עונה עליה, והם שתי לשונות בבראשית רבה (ה, ט), דרכו של רש"י לפרש במקום אחד לשון אחד ובמקום השני לפי לשון השני. ללשון אשר פירש בכאן - חטאה גם כן האדמה שהוציאה פרי, ולא "עץ (עושה) פרי", ובשביל זה היה הבדל בין הפרי ובין העץ, וכאשר בא האדם ולקח פרי מן העץ, שהיה הפרי נחמד לו, כשבאה הקללה על לקיחת הפרי, באה הקללה על כל המפרידים בין הפרי ובין העץ בשביל חסרון שלהם, והבן זה מאד. וללשון שני הקללה לארץ בשביל שהיא הסבה והגרם לחטא האדם׃

6 בריאת המאורות ותלייתם ביום הרביעי (על "מיום הראשון נבראו") **(יד) מיום הראשון נבראו.** אין הפירוש דרש"י מדקדק מהא (דלקמן) [דלעיל] (פסוק א) דהכל נברא ביום ראשון, דאם כן למה פירש כאן יותר, שהרי כל הנבראים ביום הראשון נבראו. ואין לומר גם כן דרש"י מדקדק מדכתיב ביום ראשון "יהי אור" (פסוק ג) וכאן כתיב "יהי מאורות", ומשמע שביום הראשון נבראו, שהרי רש"י פירש למעלה (פסוק ד) שאור שברא בראשון נגנז לעתיד לבא. ומה שפירש הרא"ם שרש"י פירש כאן אליבא דחכמים, דהכי סבירא להו בפרק אין דורשין (חגיגה יב.) שהמאורות שנאמר אצלן "יהי מאורות" הן הן המאורות שנבראו ביום הראשון ולא תלאן עד יום ד', ולמעלה (פסוק ד) כתב רש"י אליבא דרבי יעקב דסבירא ליה שאור הראשון נגנז, אין נראה כלל שיכתוב רש"י דעות חלוקות בפרשה אחת, וכל שכן שרש"י כתב למעלה אצל "ויבדל" (פסוק ד) - 'אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה', שמוכח שדברי אגדה הם מוכרחים להיות. וכן לקמן (בפסוקנו ד"ה להבדיל) כתב רש"י 'אבל בז' ימי בראשית שמשו האור והחושך הראשונים', מוכח בהדיא שרש"י סבירא ליה דלדברי הכל שהאור הראשון נגנז, ואין בזה מחלוקת כלל אפילו לדברי חכמים. אלא שרש"י סבירא ליה דאף לדברי חכמים שאמרו, 'הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון' סבירי להו שגנז מקצת האור, והוא האור הבהיר, ונגנז לעתיד לבא, והאור שהוא לעולם הזה נשאר. לכך אמרו 'הן הן המאורות שנתלו ביום ד', הן הן שנבראו ביום ראשון'׃

ומה שנדחק להם לומר ש'הן הן המאורות שנתלו ביום ד', הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון', ולא אמרו שנגנז כל האור הראשון, משום דסבירו לחכמים שאחר שגזר הקדוש ברוך הוא בריאת האור ביום הראשון, סברא הוא שאף האור בעולם הזה ראוי להיות נברא ביום הראשון, שענין האור הכל אחד, דשם "אור" הוא, ומאחר שקבע הקדוש ברוך הוא הבריאה לאור ביום הראשון, סברא שגם האור של העולם הזה נברא ביום הראשון. אי נמי מדכתיב "יהי מאורות ברקיע השמים" ולא כתוב 'יהי מאורות ויהיו מאורות ויתן אותם ברקיע השמים', שמע מינה שהאור בעצמו נברא כבר, אלא שנתלה ביום הרביעי. ומחלוקת התנאים (דלר"מ) [דלר' יעקב] אור הראשון מילתא בפני עצמו, ו"יהי מאורות" מלתא בפני עצמו. ולחכמים - הא דכתיב "יהי מאורות" הוא בעצמו האור הראשון. והכל מודים שהקב"ה גנז את האור לצדיקים; (לר"מ) [לרבי יעקב] כל האור גנזו, ואותו שנברא ביום ד' הוא אור אחר. ולחכמים לא היה אור יום ד' אור אחר, אלא מאותו אור נשאר מקצת. וכן יש במדרש הבהיר (אות קס) כי שביעית אותו האור נשאר, והשאר נגנז, וכיון דהוא שביעית אור הראשון אינו כל כך מאיר כמו שהיה שלם׃

(כא) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (כב) וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ׃ (כג) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי׃ {פ} (כד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן׃ (כה) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (כו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ׃

רש"י

א:כא התנינים - דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם׃[7]

א:כד תוצא הארץ - הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון ולא הוצרכו אלא להוציאם׃

א:כו נעשה אדם - ענותנותו של הקדוש ברוך הוא למדנו מכאן, לפי שהאדם בדמות המלאכים ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם,

רמב"ן

א:כו "נעשה אדם" – גוף מן הארץ ונשמה מן העליונים

ויאמר אלהים נעשה אדם - נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו, כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו׃

והפשט הנכון במלת "נעשה" הוא, מפני שכבר הראית לדעת (לעיל פסוק א) כי האלהים ברא יש מאין ביום הראשון לבדו, ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה. וכאשר נתן

גור אריה

7 ביאור מדרש הלויתן (על "הרג את הנקבה ומלחה") **(כא) ובדברי אגדה וכו'.** דאם לא כן למה הוציא התנינים מן הכלל של "כל נפש החיה הרומשת", אלא שהם בריות מיוחדים כמו לויתן ובן זוגו׃

והרג הנקיבה וכו'. שהרי "תנינים" חסר כתיב. ואין לומר שהרג הזכר, שאמרו בגמ' בבבא בתרא (עד ע"ב) דכיון דכתיב (תהלים קד, כו) "לויתן זה יצרת לשחק בו", לאו אורחא לשחק עם הנקיבה׃

ומפני שרש"י הכניס זה המדרש בפירושו, והרבה בני אדם אשר לא ראו אור החכמה קשה עליהם דבר זה, ולא ידעו נתיבות החכמה, שאילו ידעו לא יחשבו כזאת, והיו נפלאים ומשתוממים על דבר נפלא הפלא ופלא איך חכמה ובינה כזאת נתן אלקים בלב חכמים, והיו אומרים 'ברוך שחלק מחכמתו ליראיו' (ברכות נח.), אציע מן המאמר הזה מה שאפשר שיקנה קצת הבנה בזה, ואולי יקנה יותר מעצמו. וכך הוא המאמר בפרק המוכר את הספינה (ב"ב עד ע"ב); 'אמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו - זכר ונקיבה בראם, ואף לויתן זכר ונקיבה בראם, ואילו נזקקים זה לזה מחריבין העולם. מה עשה הקדוש ברוך הוא, סירס את הזכר והרג את הנקיבה, ומלחה לצדיקים לעתיד לבא'. עד כאן המדרש. דע כי בכל מין שברא הקדוש ברוך הוא בעולם - שלימותו הוא הזוג זכר ונקיבה, ונקרא 'זוג' על שם שהם מזדווגין זה לזה. והאדם - אמרו חכמים (יבמות סג.) לא נקרא 'אדם' אלא כשיש לו זוג עמו, שנאמר (ר' להלן ה, ב), "זכר ונקיבה ברא אותם ויקרא את שמם אדם". והנה בא לומר שיש בריות נמצאו בעולם כי למעלתם ולגדולתם אין העולם הזה יכול לקבל אותם מחמת עילוי מדריגתם, ולפיכך אמר שהלויתן 'זכר ונקיבה בראם, ואלמלא מזדווגים זה לזה' כלומר שאם היה הזיווג להם - שבזה היה היצירה שלימה, לא היה אפשר לקיום העולם, כי לא יכול לסבול העולם הזה. (ורש"י) [ורשב"ם] פירש שם מפני כי לא היה יכול העולם להתקיים מפני התולדות, שהיו מולידים רבים. פירש לך פשוטו של המאמר, והוא גם כן נכון. אך עיקר הדבר הוא הזיווג בעצמו, שאין ראוי שיהיו מזדווגים, דאם מזדווגים אין העולם כדאי להם, והיו מחריבים מכח שלהם העולם הזה, אשר לא היה יכול להתקיים מזיווג שלהם כאשר הם יחד. אך בפרטית שלהם, דהיינו הזכר בלבד, אין זה נמנע להיות קיים, כי הזכר בלבד אין לו כח כמו שיש לזיווג׃

ואמר ש'מלחה לצדיקים לעתיד לבא'. ובאור דבר הזה מה שאמרו 'ומלחה לצדיקים לעתיד לבא'. שממנו יובן שהצדיקים אוכלים, והנה הרבה בני אדם בהגיעם אל המאמר הזה הם מתמרמרים מאוד נגד המאמר הזה מצד עצם המאמר, שנראה בעיניהם פלא שיהיה דבר שנראה שאינו שלימות - כמו האכילה והשתיה - במקום קדוש, ואנו רואים בעמוד משה בהר "לחם לא אכל ומים לא שתה" (שמות לד, כח), וכן אליהו ז"ל. ועוד כאשר חברו אליו מאמר חכמים במקום אחר (ברכות יז.) ש'העולם הבא אין בו אכילה ושתיה, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו שכינה', לקחו המאמר הזה ונתנו לו פירושים הרבה מאוד, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שנתרבו הפירושים. ואתה לא כן תעשה, כי בתמים תלך בדברי חכמים, כי המאמר הזה לא הוא בלבד בא בדבר חכמים ז"ל, אלא יש עליו עדים נאמנים שלא יוכלו לפרש אותם לפי פירושם, והוא המאמר במדרש קהלת רבות 'כל הנביאים לא ראו רק את הסעודה, אבל מתן שכרה "עין לא ראתה אלהים זולתך" (ישעיה סד, ג)' עד כאן. ומה שנאמר במקום אחר (ברכות יז.) העולם הבא אין בו אכילה ושתיה, זה נאמר על מתן שכרה, שהוא עולם הבא בודאי, ושם לא תהיה אכילה ושתיה בעולם הבא, רק 'צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם', כי אז לא יהיו צריכים לאכילה, רוצה לומר הקיום, שכבר קבלו אותו קודם עולם הבא. אבל הסעודה אשר רמזו בכאן שתהיה לצדיקים לעתיד, הוא קודם עולם הבא׃

ואל תאמר כי אכילה זאת - שהיא סעודה שתהיה לעתיד - כמו שהוא אכילה זאת שהיא אצלינו, אבל האכילה הזאת לא תהיה אכילה שהיא מן כח המתאוה, אבל תהיה סעודה המקיים וסועד את האדם ונותן לו קיום, לכך תקרא 'סעודה'. ואין לומר אם כן יהיה לו גם כן אכילה ושתיה תאוות הגוף, זה אינו כלל קשיא, כי האכילה ושתיה שהם תאוות הגופניות לא תהיה, כי מדריגות סעודה זאת בלא דברים אלו, אבל ענין הסעודה נאמר על הקיום בלבד, ואין ספק שתתחלף הסעודה הזאת כהחלף המדריגות אשר בין העולם הזה ובין עולם הבא, מכל מקום שם 'סעודה' תהיה שם. ואם יאמר, בשלמא בעולם הזה ימצא שם סעודה בעבור החום הטבעי המעכל, וכיוצא מן טבע הגוף, ולא שייך בזה לעתיד לומר כך, הנה אין זה קשיא, שאם האדם הטבעי הגשמי הוא ניזון בדבר חומרי גופני גשמי, כך נזון הרוחני לפי ענין שלו, רוצה לומר שמקבל קיום ופרנסה, וזהו ה'אכילה והשתיה' של דבר הרוחני, והשתא יהיה הערך

גור אריה

שוה. ואיך יהיה דבר זה קשה לך, שהרי בעולם הזה יש חלוף בין הפרנסה; כי האדם ניזון בדבר דק כמו הלחם והבשר, והבהמה נזונת מתבן, וכן כל דבר לפי ענינו ניזון, נמצא כי יש לצדיקים לעתיד סעודה. ואם היו אומרים שתהיה הסעודה בבשר ויין - היה קשה מאד, אבל הם אמרו שהסעודה תהיה בלויתן, וכן בהמות בהררי אלף (ב"ב עד ע"ב), ויין המשומר לעתיד (ברכות לד ע"ב), וזיז שדי, וכלם הם מציאות ראויים לפי ערך הסעודה:

וראה נא כי רבי עקיבא היה סובר שגם המלאכים אוכלים לחם, כדאמרינן בפרק יום הכפורים (יומא עה ע"ב) - "לחם אבירים אכל איש" (תהלים עח, כה), 'לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו, דברי רבי עקיבא. וכשנאמרו הדברים לפני ר' ישמעאל אמר להו צאו ואמרו לרבי עקיבא טעות הוא, וכי מלאכי השרת אוכלים לחם, והלא כתיב (דברים ט, ט) "לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי", הרי שרבי עקיבא היה סובר שגם מלאכי השרת יש להם הסעודה הזאת, והם סעודים בדבר שהוא בערך להם, כי הכל צריך להתפרנס מן העלה הראשונה, שבשפע שלו קיימים הכל, והיה סובר שמקבלים קיום. אף על גב דר' ישמעאל פליג, לא פליג אלא במלאכים שאין להם הענין של אדם, כי האדם יש בו ענין אחר שצריך לסעודה, ולא כן המלאכים והבן זה ההפרש. ובזה הם חולקים; כי לדעת רבי עקיבא המלאכים יש להם אכילה זאת, כי האכילה הזאת הוא קיום שלהם, כמו שהיא כל האכילה. ואל תטעה לומר שהמלאכים אוכלים ממש, רק כבר אמרנו לך פעמים הרבה שהכונה בזה הקיום שמקבלים המלאכים. ולדעת רבי (אליעזר) [ישמעאל] לא שייך אכילה רק באדם ולא במלאכים, וזה כי האדם בעבור שהוא מן התחתונים והאדם בריאה חסירה שאפשר להשלים, ולפיכך האכילה היא לאדם להשלים מה שחסר, וצריכים אל האכילה - רוצה לומר הקיום. אבל המלאכים אין הדבר חסר בהם - עד שתאמר שאפשר בהם להשלים עצמם, ולפיכך הם עומדים בקיומם כאשר נברא, ואין צריך להם אכילה - שהיא הקיום. והבן דבר זה היטב:

לפיכך יש אכילה לאדם, ובאכילה זאת יקנו מעלה עליונה אשר אין עוד. ומשה רבינו עליו השלום כאשר עלה לקבל התורה נכנס במחיצת מלאכים (שבת פח ע"ב), ולפיכך "לחם לא אכל" (שמות לד, כח). ובאליהו נאמר (מלכים - א יט, ח) "וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום", ועתה איך תוכל להקשות על דברי חכמים, והרי אתה רואה בעיניך כי כאשר היה האדם בגן עדן היה עמו אכילה, כדכתיב בפירוש (להלן ב, יז) "מכל עץ הגן אכל תאכל", ואין ספק כי מעלת האדם בגן עדן קודם שחטא היה מאוד מאוד גדולה, והרי היה בו אכילה ושתיה בודאי, והכי נמי יש לומר אצל סעודת הצדיקים, הרי כי האכילה אינה רק הקיום שמקבל הנמצא, ומה חסרנו אם נאמר שהצדיקים יקבלו קיום, ודבר זה הוא פרנסתם. ומה שאמרו (ברכות יז.) 'העולם הבא אין בו אכילה ושתייה אלא צדיקים יושבים', כבר בארנו זה. הנה האכילה של אדם מעץ החיים היה גורם לו שחי לעולם (להלן ג, כב), וזה בעבור כי האכילה לאדם הוא קנין מה להשלים עצמו, ויתדבק האוכל במה שהוא נמשך אחריו - אם למות, אם לחיים להשלים, וכל הדברים האלו אשר בהם סעודות הצדיקים - מושפעים מאתו יתברך, זהו הנראה מדברי חכמים כמו שאמרנו למעלה, כי הסעודה קודם העולם הבא, והעולם הבא הוא שכרה, ויהיה הסעודה דומה לסעודה של אדם הראשון בגן עדן. וכן יש בשמות רבה 'עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים בגן עדן'. כלל הדבר כי אלו דברים הם מציאות מושפעים מאתו יתברך, ויהיו דומים לפירות הגן עדן, והצדיקים יהיו סועדים בם, כי הם דברים יקרים עליונים מושפעים מאתו יתברך, וכשיקבל אותם יקנה השלמה וקיום ודבוק בעילה וסבה המקיים הכל, והוא הסעודה באמת בגן עדן:

ואלו ב' דברים, האחד הלויתן, וכן בהמות בהררי אלף, אל תאמר שהם משתתפים בדברים אשר הם לנו עתה, כי כלם מציאות נבדלים ממינים אלו לגמרי, כמו שנבדלים פירות גן עדן - מדברים אשר אצלינו. ומפני שבעולם הזה דברים שהם משלימים האדם הם הרבה, כי לא תמצא דבר אחד שהוא משלים את האדם בכל, כי אין דבר זה כזה, כי צריך הוא לאכילה - והאכילה משלים אותו מה שמשלים אותו, וכן השתיה משלים אותו מה שמשלים אותו השתיה, ולכל אחד יש השלמה בפני עצמו, ולפיכך אמר כי הצדיקים יהיו סועדים דברים אלו, כי על ידי דברים אלו יקנו כל השלמה; כי הלויתן בריאה מתיחסת למים, והבהמה מתיחסת לארץ, והמים והארץ שני מינים מחולקים, אין זה כזה. וזיז שדי הוא באויר השמים. הרי לך מינים מחולקים עד שלא יחסר שום השלמה, שאין ספק כי דברים שהם מחולקים נמשך מזה דברים מחולקים - עד שהם משלימים הכל. ובבריאת עולם אלו שלשה כוללים כל הבריאה; שיש בריאות בים כמו הדגים, ויש ביבשה כמו הבהמות, ויש מן המים ומן האדמה, והוא עוף השמים פורח באויר (רש"י להלן ב, יט). הנה אלו החלקים כוללים הכל. ויש דבר מיוחד בפני עצמו, והוא דבר נולד מן הפרי ונעשה משקה, ענין זולת הראשונים, שהרי הוא ענין אחר במה שהוא משקה. וכשם שאלו דברים הם מחולקים כוללים כל חלקי הבריאה, כך כוללים כל חלקי השלמה עד שהוא מושלם בכל. והאכילה בעולם הזה הוא קנין מה והשלמה, כך האכילה לעתיד הוא קנין והשלמה, אבל החלוף בין האכילה הזאת והאכילה לעתיד - כמו חלוף המדריגות אשר יש בין העולמות אשר הוא עתה והעולם אשר יהיה לעתיד. כמו שיש חלוף בין אכילה זאת ובין אכילת גן עדן, כי האכילה [בעוה"ז] משלמת האדם שלימות לפי הראוי בעולם הזה, והאכילה בעולם הבא השלמת האדם הוא כפי הראוי לעולם הבא. ולפי שלא נראה לאדם רק אכילה גופנית, לכך קשה על האדם לצייר, כמו שרחוק ממנו להשיג ענין עולם הבא, ודי בזה למבין ענין זה:

וכאשר תבין דברים אלו תדע ההבדל שיש בין המלאכים ובין האדם, כי האדם מקבל הקיום מן יוצר הכל, והוא הסעודה שהוא יתברך סועדו ומקיים, ודבר זה מבואר, ומאחר שמקבל הקיום מן השם יתברך, אם כן למה יש לנו לספק בסעודה, הרי כל ענין הסעודה אינו אלא קיום מלשון 'סעד', כי אלו דברים חלקי השפע כל אחד דבר מיוחד, והם הכל, והאדם יקבל שפע הכל, והבן זה:

וכבר אמרנו כי יש בריאות לפי מעלתם אין ראוים שיהיו בשלימות בעולם הזה, לכך הרג הנקבה, שלא יהא הזכר נמצא עם זוג שלו בשלימות. ו'הנקיבה מלחה לצדיקים', פירוש אף כי הנבראים לא נבראו להריגה - וזו הרגה, מפני שעיקר הריגתה הוא לצדיקים לעתיד, והרבה נבראים נבראו ונמצאו בשביל קיום ופרנסת האדם. ודווקא הנקיבה מלחה, מפני שהגיע לה הפסד מצד עצמה ויש לה הכנה לזולתה, והיינו במה שהיא עומדת לסוף לצדיקים לעתיד לבא, והיא מוכנת בכח לדבר שיהיה בסוף, ודבר זה ענין הכח, ושייך דבר זה לנקיבה, פירוש מה שכל נקיבה היא מוכנת לזולתה - והיא בכח לא בפעל, ולכך דבר זה טבעי לנקיבה. והיינו דמשני 'בשרא דנקיבה מלחא מעלי לה', כי דבר שהוא במלח יש לו קיום לזולתו על ידי המלח, והוא בכח מוכן לדבר שהוא בסוף, וכל ענין הכנה ראוי לנקיבה, והיא ענין טבעי מסודר מן השם יתברך. ואילו היו נבראים עם זוג שלהם והיו אומרים שבהם תהיה הסעודה לעתיד - היה קשה, אך מפני שכל הבריות האלו אין בריות שלימות, שהרי אין זיווג להם, מזה תדע כי אינם בריות המתיחסים לעולם הזה, והם מתיחסים לעתיד, לכך כל דבר זה הוא מסודר וראוי, ואין להאריך כאן יותר. והוא יתברך יתן חלקינו בחיים, ולשאוב מים בששון ממעייני הישועה (עפ"י ישעיה יב, ג), ולשמחנו עם המצפים לשמחתו, ויפרוש עלינו מזיו כבודו, ואז נשמח בארבע מינים:

(כז) וַיִּבְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים ׀ אֶת־הָאָדָם֙ בְּצַלְמ֔וֹ בְּצֶ֥לֶם אֱלֹהִ֖ים בָּרָ֣א אֹת֑וֹ זָכָ֥ר וּנְקֵבָ֖ה בָּרָ֥א אֹתָֽם׃

רש"י

וכשהוא דן את המלכים[8] הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים א' כב יט) ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות ואלו משמאילין לחובה. וכן (דניאל ד יד) בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא, אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין בתחתונים כדמותי, הרי יש קנאה במעשה בראשית:[9]

נעשה אדם - אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן. ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו, ותשובת המינים כתב בצדו ויברא אלהים את האדם, ולא כתב ויבראו:

בצלמנו - בדפוס שלנו:

כדמותנו - להבין ולהשכיל:

א:כז בצלם אלהים ברא אותו - פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא:

ויברא אלהים את האדם בצלמו - בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר (תהלים קלט ה) ותשת עלי

רמב"ן

במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה והיה המאמר בהם "ישרצו המים", והיה המאמר בבהמה "תוצא הארץ", אמר באדם "נעשה", כלומר אני והארץ הנזכרת נעשה אדם, שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה, כדכתיב (להלן ב ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון, כדכתיב (שם) ויפח באפיו נשמת חיים:

ואמר בצלמנו כדמותנו - כי ידמה לשניהם, במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות. ואמר בכתוב השני בצלם אלהים ברא אותו, לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים. וזה פשט המקרא הזה מצאתיו לרבי יוסף הקמחי, והוא הנראה מכל מה שחשבו בו:

ופירוש "צלם" כמו תאר, וצלם אנפוהי אשתני (דניאל ג יט), וכן אך בצלם יתהלך איש (תהלים לט ז), בעיר צלמם תבזה (שם עג כ), תאר מראיתו. "ודמות" הוא דמיון בצורה ובמעשה, כי הקרובים בענין יקראו דומים זה לזה:

והנה האדם דומה לתחתונים ולעליונים בתאר והדר, כדכתיב (תהלים ח ו) וכבוד והדר תעטרהו, והוא מגמת פניו בחכמה ובדעת וכשרון המעשה, ובדמות ממש, שידמה גופו לעפר ונפשו לעליונים:

גור אריה

8 **ענוות ה' בהימלכו במלאכים** (על "כשהוא דן את המלכים") **(כו) וכשהוא דן המלכים וכו'.** זהו ראיה שהוא נמלך במלאכים, שהרי כשהוא דן המלכים הוא נמלך גם כן בפמליא שלו. ואם תאמר למה נמלך כשהוא דן המלכים יותר מבשאר נבראים, ויש לתרץ דמלך - חשוב הוא, ובריה חשוב הוא, ובמעשה גדול שואל עצה לדון המלך, ובמעשה פחות - כמו שאר נבראים - אינו שואל עצה, שהענוה היא מדה ממוצעת בין השפלות ובין הגאוה, שאין ראוי להשפיל עצמו יותר מדאי. וכן כתבו החכמים, והרמב"ם בהקדמות שמנה פרקים (פרק ד). ולפיכך היה שואל עצה בדבר שיש בו ענוה. וכאן בבריאת אדם הוצרך גם כן לטעם כדי שלא יקנאו בו המלאכים, דאם לא כן לא היה שואל עצה מהם, כי אין עצה רק בדבר שראוי לשאול עצה, לא בכל דבר, רק בענין זה שהיו מקנאים בו המלאכים. כך יש לפרש על דרך רש"י:

אמנם לא מוכח כך בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לח ע"ב), שאמרו שם על פסוק "נעשה אדם" - ש'אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שנמלך בפמליא שלו'. משמע שאין חילוק בין מעשה למעשה, שהכל נמלך בפמליא שלו. וזה כי מלך בשר ודם עושה מעשה והוא ישר לזה ואינו ישר לאחר, כי אין כל הדעות שוות, והשם יתברך פעולותיו ומעשיו אצל כל חלופי הדעות וחלופי המציאות - מעשיו ישרים ואמתיים, ולפיכך כל מעשיו נמלך בפמליא שלו, והם חלופי הכוחות שאין זה כזה, ומעשיו ישרים ואמתיים אצל הכל. ומה שלא הוזכר בכתוב שהיה נמלך רק באדם, זה מפני שכל הנבראים תולין באדם, שאם יש לברא האדם יש לבראת הכל, כי כל הנבראים הם לשמש האדם. אבל באדם נאמר שנמלך במלאכים, שהאדם נברא לעצמו, וראוי שיהיה נברא בהסכמת הכל. ומעתה אין חילוק בין מעשה למעשה, שנמלך בכל המעשים:

ואפשר כי רש"י נמשך אחר אגדת בראשית רבה (ח, ח) שאמרו כי נטל רשות מן המלאכים, וסבירא ליה שאין נטילת רשות רק במקום שיש כאן צד שלא יסכימו על המעשה, ולפיכך פירש מפני שלא יקנאו בו המלאכים שנברא האדם בצלם אלהים (פסוק כז). כי מאחר שלא מצאנו שנמלך רק בבריאת אדם, ראוי לומר דוקא בבריאת אדם נמלך בפמליא שלו בשביל שלא יקנאו, לא בכל דבר. וגם כשהוא דן המלכים נמלך מטעם אשר נתבאר למעלה, שכיון שהכל הוא בשביל ללמוד את האדם, אין ליטול רשות בכל דבר, שלא היה זה ענוה, וכמו שנתבאר:

ואין דעת רש"י שהמלאכים מקנאים בו ממש, שלא שייך קנאה במלאכים, אבל הפירוש הוא כי המלאכים מפני שהם יותר ראוים לחשיבות, והתחתונים אינם ראוים לחשיבות, ולפיכך כאשר האדם בתחתונים בצלם אלהים שאינו בעליונים - יש כאן קנאה. פירוש שנקרא 'קנאה' כאשר ימצא מעלה באחר שראוי שתמצא בו, ולכך מקנאים בו, וצלם אלהים ראוי לעליונים מצד מעלתם, לא בתחתונים, ויהיה כאן קנאה - פירוש צד שאין ראוי לו. ולכך נמלך בהם, פירוש שברא את האדם עד שהכל היו מסכימים שראוי לאדם צלם אלהים. ולפיכך אצל האדם נכתב "נעשה אדם בצלמינו" שלא נברא נגד המלאכים, רק בהסכמת הכל, ומלמדנו בזה מדת ענוה, שהרי השם יתברך יכול לעשות בעולמו מה שירצה, ואם היה נותן חכמתו יתברך להיות האדם נברא - מה אכפת במלאכים אם היו אומרים כי לפי דעתם אין ראוי שיהיה צלם אלהים בתחתונים, רק מדת ענוה הוא שנטל רשות מן המלאכים:

אבל לפי דעתי אין דעת ב"ר רק כמו דברי תלמוד, שאין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שנמלך בפמליא שלו כדי שיהיו מעשיו ודרכיו ישרים אצל כל הנמצאים, ואף על גב שלא נמצא זה רק באדם, ולא בשאר נבראים, היינו שכל שאר נבראים נמשכים אל האדם, ובשבילו נברא הכל:

9 **שקילות העליונים והתחתונים** (על "הרי יש קנאה") **יש קנאה וכו'.** ואם תאמר והלא לא שייך קנאה אלא בבעלי שכל, ובבלתי בעלי שכל אין שייך קנאה, ונראה שענין הקנאה הזאת שיהיו העליונים והתחתונים שקולים, ואם לא היה בתחתונים כדמותו לא יהיו העליונים והתחתונים שקולים ושוים, והכתוב

(כח) וַיְבָרֶךְ אֹתָם֮ אֱלֹהִים֒ וַיֹּ֣אמֶר לָהֶ֗ם אֱלֹהִים֙ פְּר֣וּ וּרְב֔וּ וּמִלְא֖וּ אֶת־הָאָ֑רֶץ וְכִבְשֻׁ֔הָ וּרְד֗וּ בִּדְגַ֤ת הַיָּם֙ וּבְע֣וֹף הַשָּׁמַ֔יִם
וּבְכָל־חַיָּ֖ה הָרֹמֶ֥שֶׂת עַל־הָאָֽרֶץ׃ (כט) וַיֹּאמֶר֮ אֱלֹהִים֒ הִנֵּ֤ה נָתַ֙תִּי֙ לָכֶ֔ם אֶת־כָּל־עֵ֥שֶׂב׀ זֹרֵ֣עַ זֶ֗רַע אֲשֶׁ֤ר עַל־פְּנֵי֙ כָּל־הָאָ֔רֶץ
וְאֶת־ כָּל־הָעֵ֛ץ אֲשֶׁר־בּ֥וֹ פְרִי־עֵ֖ץ זֹרֵ֣עַ זָ֑רַע לָכֶ֥ם יִֽהְיֶ֖ה לְאָכְלָֽה׃ (ל) וּלְכָל־חַיַּ֣ת הָאָ֗רֶץ וּלְכָל־עֹ֙וף֙ הַשָּׁמַ֔יִם וּלְכֹ֖ל׀ רוֹמֵ֣שׂ
עַל־הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁר־בּ֥וֹ נֶ֙פֶשׁ֙ חַיָּ֔ה אֶת־כָּל־ יֶ֥רֶק עֵ֖שֶׂב לְאָכְלָ֑ה וַיְהִי־כֵֽן׃ (לא) וַיַּ֣רְא אֱלֹהִים֮ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר֒ עָשָׂ֣ה וְהִנֵּה־טֹ֣וב
מְאֹ֔ד וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום הַשִּׁשִּֽׁי׃ {פ} **פרק ב** (א) וַיְכֻלּ֤וּ הַשָּׁמַ֙יִם֙ וְהָאָ֔רֶץ וְכָל־צְבָאָֽם׃ (ב) וַיְכַ֤ל אֱלֹהִים֙ בַּיֹּ֣ום
הַשְּׁבִיעִ֔י מְלַאכְתֹּ֖ו אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֑ה וַיִּשְׁבֹּת֙ בַּיֹּ֣ום הַשְּׁבִיעִ֔י מִכָּל־מְלַאכְתֹּ֖ו אֲשֶׁ֥ר עָשָֽׂה׃

רש"י

כפכה, נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוי"ן בלע"ז [מטבע] וכן הוא אומר (איוב לח יד) תתהפך כחומר חותם:

זכר ונקבה ברא אותם - ולהלן הוא אומר (בראשית ב כא) ויקח אחת מצלעותיו וגו', מדרש אגדה שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בשש ולא פירש לך כיצד ברייתן ופירש לך במקום אחר:[10]

א:כח וכבשה - חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית, ועוד ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה:

א:כט לכם יהיה לאכלה. ולכל חית הארץ - השוה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל:

א:לא יום הששי - הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר יום הששי כולם תלוים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון המוכן למתן תורה:

ב:ב ויכל אלהים ביום השביעי - רבי שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, הקדוש ברוך הוא שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום. דבר אחר מה היה העולם חסר, מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה:

רמב"ן

וירדו בדגת הים - בעבור היותו זכר ונקבה אמר "וירדו" בדגת הים, לשון רבים:

ובבראשית רבה (ז ה) אמרו תוצא הארץ נפש חיה למינה, אמר רבי אלעזר נפש חיה זו רוחו של אדם הראשון. ולא יתכן שיאמר רבי אלעזר כי "תוצא הארץ" יתפרש בנפשו של אדם הראשון כלל, אלא שיתכוין למה שהזכרתי לומר כי יצירת האדם ברוחו, הוא הנפש אשר בדם נעשה מן הארץ כמאמר החיה והבהמה, כי כל נפשות התנועה נעשו יחד, ואחר כן ברא להם גופות, עשה תחילה גופי הבהמה והחיה, ואחר כך גוף האדם, ונתן בו הנפש הזו, ואחר כן נפח בו נשמה עליונית, כי הנפש הנפרדת אשר בו, היא שנתייחד בה מאמר אחר אל האלהים אשר נתנה, כדכתיב (להלן ב ז) ויפח באפיו נשמת חיים:

ודרך האמת בפסוק הזה יודע למשכיל בפסוק השני. ואפשר שנתכוין לו רבי אלעזר ודרש "בתוצא הארץ" ארץ החיים, שתוצא נפש חיה למינה לעולם עומדת. וכן מה שאמר זכר ונקבה (ברא אותם) [בראם] (להלן ה ב), כי היתה הבריאה מתחלה מזכר ונקבה ונשמתו כלולה בהם. אבל היצירה היתה יצירה לאדם ובנין צלע לאשה כאשר יספר בסוף, ולכן הזכיר כאן "בריאה" ובפרשה של מטה הזכיר "יצירה". והמשכיל יבין:

א:כט איסור אכילת בשר לאדם הראשון וטעמו

הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע - לא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחדיו כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל. כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון התרתי לכם את כל, לשון רש"י. וכן פירש הרב במסכת סנהדרין (נט: ד"ה לא הותר) ולכל חית

גור אריה

מקדים לפעמים שמים לארץ (פסוק א), ופעמים ארץ לשמים (להלן ב, ה), ללמוד כי הם שקולים. ועיין לקמן אצל בריאת האדם ביום הו' (רש"י להלן ב, ז) שנברא מן העליונים והתחתונים שלא יהיה קנאה. ועוד נראה הקנאה הזאת הוא סוד מסתרי התורה, ורצה בזה שכל העולם צריך שיהיה מקושר עד שיהיו העליונים קשורים בתחתונים, וכבר ביאר זה הרמב"ם בספר מורה נבוכים (א, ע"ב), והאריך בענין הנפלא לבארו. והנה הקושר העולמות שעל ידו יתאחדו העליונים והתחתונים הוא האדם, ואם לא היה האדם היה קנאה במעשה בראשית. ופירוש הקנאה הזאת - החילוק וההתנגדות שהיו לנמצאות, שהרי העליונים הם בדמותו של הקדוש ברוך הוא, והתחתונים אינם בדמותו של הקדוש ברוך הוא, ואין כאן אחדות וקשור, ולפיכך ראוי להיות האדם נברא שבו יתקשרו הנמצאות, והוא עושה שלום וקשור בין עליונים והתחתונים, ומאחד הכל. וכאשר יש האדם בתחתונים הנה מקושרים כל הנמצאות, לפי שכל הנמצאים בתחתונים כלם בשביל האדם, והאדם יש בו דמות וצלם של הקדוש ברוך הוא, ולפיכך הם כולם אחד:

10 המדרש והגמרא בבריאת האדם (על "שבראו שני פרצופין") **שבראו ב' פרצופין בתחלה ואחר כך חלקו.** בב"ר (ח, א). אמנם בברכות בפרק הרואה (סא.) ובעירובין בפרק עושין פסין (יח.) לא אמרו כך, והכי איתא התם; כתיב "זכר ונקבה ברא אותם", וכתיב (ר' להלן ט, ו) "כי בצלם אלהים עשה האדם", ומשני בתחלה עלה במחשבה לבראתו שנים, ולבסוף לא ברא רק אחד. עד כאן. ויש להקשות איך הניח רש"י דברי תלמוד שלנו ותפס דברי ב"ר (קושית

(ג) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת׃ {פ} (ד) אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם׃ (ה) וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָּאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְקֹוָק אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה׃

רש"י

ב:ג ויברך ויקדש - ברכו במן שכל ימות השבת היה יורד להם עומר לגלגלת ובששי לחם משנה, וקדשו במן שלא ירד בו מן כלל והמקרא כתוב על שם העתיד׃

ב:ד תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' - למדך שכלם נבראו ביום ראשון. דבר אחר בהבראם, בה' בראם שנאמר (ישעיה כו ד) ביה ה' צור עולמים בשני אותיות הללו של השם יצר שני עולמים, ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א (רמז כמו שה"א פתוחה למטה, כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות). רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת כה"א זאת שסתומה מכל צדדים ופתוחה למטה לרדת דרך שם׃

ב:ה כי לא המטיר - ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשאים׃

ה' אלהים - ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל, וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים׃

רמב"ן (המשך)

ב:ג ברכת השבת וקדושתה – נשמה יתירה

ויברך. ויקדש - ברכו במן וקדשו במן, והמקרא כתוב על העתיד. לשון רבינו שלמה מבראשית רבה (יא ב). ובשם הגאון רב סעדיה אמרו שהברכה והקידוש על השומרים, שיהיו מבורכים

רמב"ן

הארץ, לכם ולחיות נתתי העשבים ואת האילנות ואת כל ירק עשב לאכלה. ואם כך יהיה פירוש "את כל ירק עשב לאכלה" "ואת כל ירק עשב"׃

ואינו כן, אבל נתן לאדם ולאשתו כל עשב זורע זרע וכל פרי עץ. ולחית הארץ ולעוף השמים נתן כל ירק עשב, לא פרי העץ ולא הזרעים. ואין מאכלם יחד כלם בשוה, אך הבשר לא הורשו בו עד בני נח כדעת רבותינו. והוא פשוטו של מקרא׃

והיה זה, מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם, נדמו בה לבעלי הנפש המשכלת, ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם, ויברחו מן הצער והמיתה. והכתוב אומר מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא)׃

וכאשר חטאו, והשחית כל בשר את דרכו על הארץ, ונגזר שימותו במבול, ובעבור נח הציל מהם לקיום המין, נתן להם רשות לשחוט ולאכול, כי קיומם בעבורו׃

ועם כל זה לא נתן להם הרשות בנפש ואסר להם אבר מן החי. והוסיף לנו במצות לאסור כל דם, מפני שהוא מעמד לנפש, כדכתיב (ויקרא יז יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא ואמר לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא, כי התיר הגוף בחי שאינו מדבר אחר המיתה, לא הנפש עצמה. וזה טעם השחיטה, ומה שאמרו (ב"מ לב ב) צער בעלי חיים דאורייתא. וזו ברכתנו שמברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה". ועוד אדבר בענין המצוה בדם בהגיעי שם (ויקרא יז יא - יד), אם גומר השם עלי׃

גור אריה

הרא"ם), ויראה דבגמרא לא דייק רק מלת "אותם", דמשמע שהיו שני בריאות לגמרי, וכתיב התם "כי בצלם אלהים עשה את האדם" דמשמע בריאה אחת, ולכך משני התם שעלה במחשבה לבראות שנים - וזהו "אותם", ואחר כך בראו אחד. אבל רש"י הוקשה לו דכאן משמע שזכר ונקבה נבראו בתחילת בריאתן, דאין לומר דהא דכתיב "זכר ונקבה בראם" רוצה לומר כך היה במחשבה, דלא יתכן לומר דקרא נכתב על שם המחשבה, דאף על גב דנוכל לומר דכתיב "אותם" בלשון רבים על שם שבמחשבה היו שנים, אבל לומר שנבראו זכר ונקבה ולא היה זה רק במחשבה - זה אין לומר, ולפיכך צריך לומר שנבראו ב' פרצופין ואחר כך חלקם. ואפילו למאן דאמר זנב היה ולא היו ב' פרצופין (ברכות סא.), כתב "זכר ונקבה בראם" שהרי נברא הזנב שהיה לפי המחשבה נקבה גמורה, ושייך בזה "זכר ונקבה בראם", ומכל מקום אליבא דכולי עלמא "זכר ונקבה" דכתיב היינו שבבריאה היו נבראים זכר ונקבה, ולא קשיא מידי׃

ואם תאמר, ולמה נברא האדם דו פרצופין יותר מכל הנבראים, אמנם דבר זה דבר מופלא בחכמה מאד, שכמו האדם שהוא יחיד בתחתונים, שהרי לא נמצא בתחתונים בעל דעה והשכל, ולפיכך ראוי שתהיה בריאתו באחדות גמור, ואילו היה נברא הנקבה בעצמה - אין זה יחידי, שהרי כל אחד ואחד בפני עצמו, ולפיכך לפי סגולתו שמסוגל באחדות בתחתונים - נבראו דו פרצופין באחדות לגמרי׃

אמנם לפי מה שאמרו בגמרא (ברכות סא.) שמתחלה עלה במחשבה לבראתו שנים, ולבסוף נברא אחד, רצו בזה כי הזכר והנקבה מחולקים בצורתן, ולכך כאשר עלה במחשבה לבראתם היו שנים, כי כאשר הם מושכלים הם שנים, שצורת הזכר בלבד וצורת הנקבה בלבד, אבל כאשר נברא בפעל בגופו - היה החומר מקבל צורת שניהם, וזה למעלת צורת האדם השכלי, שהחומר אינו מוכן לקבל צורת הזכר בפני עצמו וצורת הנקבה בפני עצמו, רק שהחומר מוכן לקבל צורת האדם. כי החומר שהוא אינו מיוחד, אינו כל כך במעלה כמו החומר שהוא מיוחד. שאין ספק כי מעלת חומר האדם אינו כמו חומר הבעל חי, וחומר בעל חי אינו כמו חומר הצמח, ולפיכך לא היה חומר האדם כל כך במעלה שיקבל צורת האדם הזכר בפני עצמו, והנקבה בפני עצמה, רק היה מוכן לקבל צורת האדם הזכר והנקבה בכלל, עד שתקן אותו אחר כך, שעשה לזה זכר בפני עצמו ולזה נקבה בפני עצמו. ודבר זה הם דברים עמוקים מאד מסתרי החכמה, רק ראינו להראות לכל העמים כמו טפה מן חכמת חכמים׃

(ו) וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃

רמב״ן

ומקודשים. ואין משמע הכתוב שידבר על העתיד. ורבי אברהם אמר כי הברכה תוספת טוב שיתחדש הגופות יתרון כח בתולדות, ובנשמה יתרון השכל, ויקדש אותו, שלא עשה בו מלאכה כשאר הימים. ודברו בזה נכון למאמינים בו, כי אין זה מושג בהרגש לאנשים׃

והאמת, כי הברכה ביום השבת היא מעין הברכות, והוא יסוד עולם. ויקדש אותו, כי ימשוך מן הקדש. ואם תבין דברי זה תדע מה שאמרו בבראשית רבה (יא ח) לפי שאין לו בן זוג, ומה שאמרו עוד כנסת ישראל תהא בן זוגך, ותשכיל כי בשבת נפש יתירה באמת׃

ב:ג ששת ימי בראשית רומזים לששת אלפי שנות העולם

ודע, כי נכלל עוד במלת ״לעשות״, כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם, כי קיומו יהיה ששת אלפים שנה (ר״ה לא א), שלכך אמרו (ב״ר יט ח) יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים. והנה בשני הימים הראשונים היה העולם כולו מים ולא נשלם בהם דבר, והם רמז לשני אלפים הראשונים שלא היה בהם קורא בשם ה׳, וכך אמרו (ע״ז ט א) שני אלפים תהו. אבל היתה הבריאה ביום הראשון האור, כנגד האלף של ימות אדם שהיה אורו של עולם מכיר את בוראו. ואולי לא עבד אנוש עבודה זרה עד שמת אדם הראשון׃

ביום השני יהי רקיע ויהי מבדיל, שבו היו מובדלין נח ובניו הצדיקים מן הרשעים שנדונו במים׃

ביום השלישי נראית היבשה והצמיחה ועשתה פירות, הוא האלף השלישי המתחיל בהיות אברהם בן מ״ח שנה (ב״ר סד ד), ואז החל לקרוא בשם ה׳ (להלן ד כו), וצמח צמח צדיק, כי משך רבים לדעת את ה׳, כמו שדרשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם יב ה), וצוה את ביתו ואת בניו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט, ועלה הענין עד שקבלו זרעו את התורה בסיני, ונבנה הבית ביום ההוא, ואז נתקיימו כל המצות שהם פירות העולם. ודע, כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר, ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט, כאשר נולד אברהם באלף השני, וכן תראה בכל יום ויום׃

והיום הרביעי נבראו בו המאורות, הגדול והקטן, והכוכבים, יומו ירמוז באלף הד׳, הוא החל כאשר נבנה בית ראשון, ע״ב שנה אחרי בניינו, עד אחרי הבית השני קע״ב שנה. והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור, כי מלא כבוד ה׳ את בית ה׳, והיה אור ישראל לאש על גבי המזבח, רבוץ שם כארי אוכל הקרבנות, ואחרי כן הקטין אורם וגלו, כאשר יעדר במולד הלבנה, וזרחה להם כל ימי בית שני, והאש על גבי המזבח רבוץ ככלב, ושקעו שני המאורים בערב היום וחרב הבית׃

ביום החמישי שרצו המים נפש חיה, ועוף יעופף על הארץ, רמז לאלף החמישי המתחיל קע״ב שנה אחר חרבן הבית, כי בו ימשלו האומות, ויעשה אדם כדגי הים, כרמש לא מושל בו, כלו

רמב״ן (המשך)

בחכה העלה, יגורהו בחרמו ויאספהו במכמרתו, ואין דורש את ה׳׃

ביום הששי בבקר ״תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה״, והיתה בריאתה קודם זרוח השמש, כענין שכתוב (תהלים קד כב) תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון, ואז נברא האדם בצלם אלהים, והוא זמן ממשלתו, שנאמר (שם כג) יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, והוא האלף הששי, כי בתחלתו ימשלו בו החיות הם המלכיות אשר לא ידעו את ה׳, ואחרי עשיריתו כשעור הנץ החמה ליום (עיין פסחים צד א) יבא הגואל שנאמר בו (תהלים פט לז) וכסאו כשמש נגדי, זהו בן דוד הנעשה בצלם אלהים, כדכתיב (דניאל ז יג יד) וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתי הוה ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקרבוהי, וליה יהיב שלטן ויקר ומלכו, ויהיה זה קי״ח אחר חמשת אלפים לכלות דבר ה׳ מפי דניאל, (שם יב יא) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף ומאתים ותשעים. ונראה משנוי הימים משרץ המים והעוף לחית הארץ, כי בתחלת האלף הששי תתחדש מלכות אומה שלטת ואימתני ותקיפא יתירא, ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות׃

היום השביעי שבת, רמז לעולם הבא שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. והאל ישמרנו בכל הימים, וישים חלקינו עם עבדיו התמימים׃

(ז) וַיִּיצֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃ (ח) וַיִּטַּע יְקֹוָק אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ (ט) וַיַּצְמַח יְקֹוָק אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃

רש"י

ב:ז וייצר - שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים, אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירה שני יודי"ן׃

עפר מן האדמה - צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה[11] . דבר אחר נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי, אמר הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד׃

ויפח באפיו - עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים, לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק הששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד׃

לנפש חיה - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודבור׃

רמב"ן (המשך)

והנפש אומרת למלאך. וכן רוחו ונשמתו אליו יאסוף (איוב לד יד), יורה כפי משמעו שהן שתים׃

ואם כן יאמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם - יצירת תנועה שהיה האדם נוצר, כלומר בעל תנועה, כי היצירה היא החיות וההרגש, שבהם הוא אדם לא גבול העפר, וכמו שאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ויבא אל האדם (להלן ב יט), ואחרי שיצרו בהרגשה נפח באפיו נשמת חיים מפי עליון להוסיף הנפש הזאת על היצירה הנזכרת, ויהי האדם כולו לנפש חיה - כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר, ובה יעשה כל מעשה, וכל הנפשות וכחותן לה תהיינה׃

והלמ"ד הזו למ"ד הקנין, כמו אדוני המלך לך אני וכל אשר לי (מ"א כ ד), לקונה אותו לדורותיו (ויקרא כה ל), לך אני הושיעני (תהלים קיט צד). או יאמר שחזר כולו נפש חיה, ונהפך לאיש אחר, כי כל יצירותיו היו עתה לנפש הזאת׃

ב:ט עץ הדעת – ממעשה בטבע לבחירה ותאווה

ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע - בעבור שאמר הכתוב ועץ החיים "בתוך" הגן, ולא אמר "בגן", ועוד, שאמר (להלן ג ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו, שלא הזכירו

רמב"ן

ב:ז מעלת נשמת האדם – "ויפח באפיו"

ויפח באפיו נשמת חיים - ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה, כי הזכיר בה שם מלא, ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה (לעיל א כ), גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים, אבל היא רוח השם הגדול, מפיו דעת ותבונה, כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו. וזהו שנאמר (איוב לב ח) ונשמת שדי תבינם׃

כי היא מיסוד הבינה בדרך אמת ואמונה, והוא מאמרם בספרי (ריש פרשת מטות) נדרים כנשבע בחיי המלך, שבועות כנשבע במלך עצמו, אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר חי ה' וחי נפשך וגומר (מ"ב ד ל). ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות נז) מאי וינפש, מלמד שיום השבת מקיים כל הנפשות, שנאמר וינפש. ומכאן תבין דברת שבועת אלהים. והמשכיל יבין׃

ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם. מהם יאמרו (ראב"ח הנשיא, ראב"ע שמות כג כה) כי באדם שלש נפשות, נפש הגדול כצומח, או תאמר בזו נפש הגדול, ובו עוד נפש התנועה שהזכירה הכתוב (לעיל א כ - כד) בדגים ובחיה ובכל רומש על הארץ, והשלישית הנפש המשכלת. ומהם יאמרו (שמונה פרקים להרמב"ם פ"א) כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון, בה ימצאו שלש הכחות האלה, ורק היא יחידה. והכתוב הזה כפי משמעו ירמוז כן, כי יאמר שיצר השם את האדם עפר מן האדמה והיה מוטל גולם כאבן דומם, והקב"ה נפח באפיו נשמת חיים, ואז חזר האדם להיות "נפש חיה" שיתנועע בה כמו החיות והדגים שאמר בהם (לעיל א כ, כד) "ישרצו המים שרץ נפש חיה" "ותוצא הארץ נפש חיה". וזה טעם "לנפש חיה", כלומר ששב האדם להיות נפש בה חיים, אחרי שהיה חרש את חרשי אדמה, כי הלמ"ד תבא בהפוכים, כמו והיו לדם ביבשת (שמות ד ט), ויהי לנחש (שם ד ג), וישם את הים לחרבה (שם יד כא)׃

אבל אונקלוס אמר והות באדם לרוח ממללא. נראה שדעתו כדברי האומרים שהם נפשות שונות וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת. וכן נראה לי מדעת רבותינו, ממה שאמרו (סנהדרין סה ב) רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה מישתעיה ליה ולא אישתעי, אמר דמן דחבריא את תוב לעפרך. ובויקרא רבה (לב ב) אמר רבי אבין בשעה שאדם ישן הגוף אומר לנשמה, והנשמה אומרת לנפש,

---

גור אריה

11 סוד קבורת האדם בעפר (על "שכל מקום שימות שם") **שם תהא קולטתו וכו'.** אבל בהמה אף על גב דלא נבראה מכל העולם - האדמה קולט אותה, דאין קבורה שייך בבהמה, אבל באדם שייך קבורה, דכתיב (דברים כא, כג) "כי קבור תקברנו", ובסנהדרין ילפינן מזה דקבורת עפר מצוה, שנאמר (להלן ג, יט)

(י) וְנָהָר֙ יֹצֵ֣א מֵעֵ֔דֶן לְהַשְׁקוֹת֙ אֶת־הַגָּ֔ן וּמִשָּׁ֖ם יִפָּרֵ֑ד וְהָיָ֖ה לְאַרְבָּעָ֥ה רָאשִֽׁים׃ (יא) שֵׁ֚ם הָאֶחָ֔ד פִּישׁ֖וֹן הוּא֙ הַסֹּבֵ֔ב אֵ֖ת כָּל־אֶ֣רֶץ הַֽחֲוִילָ֑ה אֲשֶׁר־שָׁ֖ם הַזָּהָֽב׃ (יב) וּזְהַ֥ב הָאָ֖רֶץ הַהִ֑וא ט֚וֹב שָׁ֣ם הַבְּדֹלַ֔ח וְאֶ֖בֶן הַשֹּֽׁהַם׃ (יג) וְשֵׁם־הַנָּהָ֥ר הַשֵּׁנִ֖י גִּיחֹ֑ון הוּא֙ הַסּוֹבֵ֔ב אֵ֖ת כָּל־אֶ֥רֶץ כּֽוּשׁ׃ (יד) וְשֵׁם֙ הַנָּהָ֣ר הַשְּׁלִישִׁ֔י חִדֶּ֖קֶל הוּא֙ הַהֹלֵ֣ךְ קִדְמַ֔ת אַשּׁ֖וּר וְהַנָּהָ֥ר הָרְבִיעִ֖י הוּא֙ פְּרָֽת׃ (טו) וַיִּקַּ֣ח יְקֹוָ֣ק אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָאָדָ֖ם וַיַּנִּחֵ֑הוּ בְּגַן־עֵ֖דֶן לְעָבְדָ֥הּ וּלְשָׁמְרָֽהּ׃ (טז) וַיְצַ֥ו יְקֹוָ֖ק אֱלֹהִ֑ים עַל־הָאָדָ֣ם לֵאמֹ֔ר מִכֹּ֛ל עֵ֥ץ־הַגָּ֖ן אָכֹ֥ל תֹּאכֵֽל׃

רמב"ן

ולא הודיעו בשם אחר, נאמר לפי פשוטו שהוא מקום ידוע בגן שהוא בתוך. ולכך תרגם אונקלוס "במציעות גנתא":

והנה לדבריו עץ החיים ועץ הדעת שניהם היו באמצע, ואם כן נאמר שהוא כאלו תעשה באמצע הגן ערוגה אחת סוגה, ובה שני האילנות האלה. ויהיה האמצע הזה אמצע רחב, כי אמצע הדק כבר אמרו שאין יודע בו אמתת הנקודה בלתי השם לבדו. ועץ החיים, אילן פריו נותן באוכליו חיים ארוכים:

ועץ הדעת טוב ורע - אמרו המפרשים כי היה פריו מוליד תאות המשגל, ולכן כסו מערומיהם אחרי אכלם ממנו. והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברזילי הגלעדי האדע בין טוב לרע (ש"ב יט לו), כי בטלה ממנו התאוה ההיא. ואיננו נכון אצלי בעבור שאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע (להלן ג ה). ואם תאמר כחש לה, הנה ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (להלן ג כב). וכבר אמרו (פירקא דרבינו הקדוש, בבא דשלשה טז) שלשה אמרו אמת ואבדו מן העולם ואלו הן נחש ומרגלים ודואג האדומי הבארותי:

והיפה בעיני, כי האדם היה עושה בטבעו מה שראוי לעשות כפי התולדת, כאשר יעשו השמים וכל צבאם, פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם, ואין להם במעשיהם אהבה או

רמב"ן (המשך)

שנאה. ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע. ולכן נקרא "עץ הדעת טוב ורע", כי "הדעת" יאמר בלשוננו על הרצון, כלשונם (פסחים ו א) לא שנו אלא שדעתו לחזור, ושדעתו לפנותו. ובלשון הכתוב (תהלים קמד ג) מה אדם ותדעהו, תחפוץ ותרצה בו, ידעתיך בשם (שמות לג יב), בחרתיך מכל האדם, וכן מאמר ברזילי האדע בין טוב לרע, שאבד ממנו כח הרעיון, לא היה בוחר בדבר ולא קץ בו, והיה אוכל מבלי שיטעם ושומע מבלי שיתענג בשיר:

והנה בעת הזאת לא היה בין אדם ואשתו המשגל לתאוה, אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו, ולכן היו האיברים כלם בעיניהם כפנים והידים ולא יתבוששו בהם. והנה אחרי אכלו מן העץ היתה בידו הבחירה, וברצונו להרע או להטיב בין לו בין לאחרים, וזו מדה אלהית מצד אחד, ורעה לאדם בהיות לו בה יצר ותאוה:

ואפשר שנתכוון הכתוב לענין הזה כשאמר אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז כט). "היושר" שיאחוז דרך אחת ישרה, "והבקשה בחשבונות רבים" שיבקש לו מעשים משתנים בבחירה ממנו. וכאשר צוהו הקדוש ברוך הוא על העץ שלא יאכל ממנו לא הודיעו כי בו המדה

גור אריה

"כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ואם לא שנברא מן כל עולם - לא היה שב האדם אל אותה העפר להיות עמה דבר אחד, והוא דבר נפלא למבין סוד הקבורה לאדם. ואין הכוונה שתולה בקבורה דוקא, שהרי כמה שלא נקברו רק נטבעו, אבל הכונה ראוי לקבורה אמרינן, כי האדם ראוי לקבורה, כי ענין הקבורה - הטמנה לדבר שיהיה בעתיד, ומפני שהאדם הוא בכח להיות חי לעתיד - יש לו קבורה בעפר, כי הקבורה, שהוא הטמנה, מורה שהוא בכח לדבר העתיד כשיחיו המתים, כי הדבר הנגלה הוא בפעל, והדבר הנטמן הוא בכח:

וכדי שתבין דברי חכמים (תנחומא פקודי, ג) עוד, יש לדעת עוד כי מה שאמרו שבכל מקום האדמה קולטתו, שאין האדם כמו שאר הנמצאים, לפי ששאר הנמצאים הם פרטים, לכך יש להם הפסד, כי יש להם דבר מה שיפסדו אליו, כי האש שהוא חלק דבר - יכול להיות נפסד אל יסוד אחר מן היסודות, ואילו היה האש הכל אין לו דבר שיהיה נפסד אליו. ולפיכך אמרו שהאדם נברא מכל האדמה, שכל מקום תהא קולטתו. כי מפני שהאדם נברא מכל האדמה, אם כן הוא הכל, ואין לו דבר שיפסד אליו, ולפיכך אין לו הפסד. וענין זה שנברא מכל האדמה - רוצה לומר שאין האדם כמו שאר נמצאים, שהם נוטים ביצירתם אל דבר מה מיוחד שנתיחד כל נמצא ונמצא לפי טבעו, ויש לו טבע מיוחד, ולפיכך הוא נברא בחלק, ומאחר שהוא חלק מיוחד נפסד אל חלק אחר, אבל האדם אין לו טבע מיוחד, ויש בו כח כללי, ומפני שנברא מכל האדמה, [פירוש שהבעל חי במה שהם ממינים רבים מחולקים, ואין אחד הכל. אבל האדם שהוא יחיד, שהרי לא תמצא שני מינים ממנו, אין לומר שהוא חלק, ולכך הוא הכל. ונברא מכל האדמה רוצה לומר כי האדמה יש לה ב' בחינות; האחת - מצד החלק, והשני - מצד הכל זולת בחינת חלקיו, והאדם נברא בבחינת הכל מן האדמה, והבעל חי בבחינת החלק מן האדמה.] אין לו דבר מיוחד, לפיכך אין לו דבר יפסיד אליו, כי אל מה יהיה נפסד כאשר הוא כמו הכל. וזה שאמר שנברא מכל האדמה שתהא האדמה קולטתו, רוצה לומר כיון שנברא מכל האדמה - הוא הכל, ואינו דבר חלקי, ולכך כל מקום שמת האדמה קולטתו, ואין לו הפסד שהרי אינו חלקי, ואינו חוץ ממנו. וראוי הוא שיהיה נברא מכל האדמה בעבור השכל שבו, שאינו דבר פרטי, לכך האדם דבר כללי. והרי הוא נברא יחידי (סנהדרין לז.), שדבר זה מורה שהאדם אינו חלק, והוא הכל. לכך נברא מכל האדמה, ואין לו דבר שיפסד אליו, לפי שהוא הכל. והתבאר לך כי האדם שהיה בכח האדמה קודם בריאתו - ושוב נמצא בפעל כשנברא, ובעת מותו חוזר אל האדמה, לפי שהיה שם בתחלה קודם בריאתו בכח - שב להיות שם בכח עד זמן התחיה. וכח זה אין לו הפסד, כאשר אין כאן דבר יפסיד אליו, שהרי האדם נברא מכל האדמה. וכל כח בעולם הוא צריך אל נושא, לכך קולט אותו האדמה, שהוא היה בכח האדמה בבריאתו, ואחר מותו שם להיות שם בכח, עד זמן התחיה, ואז שב להיות בפועל. וזהו שאמרו שנברא מכל האדמה שתקלוט אותו בכל מקום, כי האדם הוא כללי - נברא מכל האדמה, מפני זה בכל מקום שמת אין לו העדר, כי אין הפסד לדבר שהוא כללי, וכל האדמה נושא שלו, והבן דברים אלו מאוד:

(יז) וּמֵעֵ֗ץ הַדַּ֙עַת֙ טֹ֣וב וָרָ֔ע לֹ֥א תֹאכַ֖ל מִמֶּ֑נּוּ כִּ֗י בְּיֹ֛ום אֲכָלְךָ֥ מִמֶּ֖נּוּ מֹ֥ות תָּמֽוּת׃ (יח) וַיֹּ֣אמֶר יְקֹוָ֔ק אֱלֹהִ֖ים לֹא־טֹ֣וב
הֱיֹ֑ות הָאָדָ֖ם לְבַדֹּ֔ו אֶֽעֱשֶׂה־לֹּ֥ו עֵ֖זֶר כְּנֶגְדֹּֽו׃ (יט) וַיִּצֶר֩ יְקֹוָ֨ק אֱלֹהִ֜ים מִן־הָאֲדָמָ֗ה כָּל־חַיַּ֤ת הַשָּׂדֶה֙ וְאֵת֙ כָּל־עֹ֣וף הַשָּׁמַ֔יִם
וַיָּבֵ֖א אֶל־הָאָדָ֑ם לִרְאֹ֣ות מַה־יִּקְרָא־לֹ֗ו וְכֹל֩ אֲשֶׁר֙ יִקְרָא־לֹ֜ו הָאָדָ֤ם נֶ֙פֶשׁ֙ חַיָּ֔ה הִ֖וא שְׁמֹֽו׃ (כ) וַיִּקְרָ֨א הָאָדָ֜ם שֵׁמֹ֗ות
לְכָל־הַבְּהֵמָה֙ וּלְעֹ֣וף הַשָּׁמַ֔יִם וּלְכֹ֖ל חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֑ה וּלְאָדָ֗ם לֹא־מָצָ֥א עֵ֖זֶר כְּנֶגְדֹּֽו׃ (כא) וַיַּפֵּ֤ל יְקֹוָק֙ אֱלֹהִ֔ים תַּרְדֵּמָ֖ה עַל־
הָאָדָ֑ם וַיִּישָׁ֗ן וַיִּקַּ֤ח אַחַת֙ מִצַּלְעֹתָ֔יו וַיִּסְגֹּ֥ר בָּשָׂ֖ר תַּחְתֶּֽנָּה׃ (כב) וַיִּבֶן֩ יְקֹוָ֨ק אֱלֹהִ֜ים אֶת־הַצֵּלָ֗ע אֲשֶׁר־לָקַ֤ח מִן־הָאָדָם֙
לְאִשָּׁ֔ה וַיְבִאֶ֖הָ אֶל־הָאָדָֽם׃ (כג) וַיֹּ֣אמֶר הָאָדָ֗ם זֹ֚את הַפַּ֣עַם עֶ֔צֶם מֵעֲצָמַ֖י וּבָשָׂ֣ר מִבְּשָׂרִ֑י לְזֹאת֙ יִקָּרֵ֣א אִשָּׁ֔ה כִּ֥י מֵאִ֖ישׁ
לֻקְחָה־זֹּֽאת׃ (כד) עַל־כֵּ֗ן יַֽעֲזָב־אִ֙ישׁ֙ אֶת־אָבִ֔יו וְאֶת־אִמֹּ֖ו וְדָבַ֣ק בְּאִשְׁתֹּ֑ו וְהָיוּ֙ לְבָשָׂ֣ר אֶחָ֔ד׃ (כה) וַיִּהְי֤וּ שְׁנֵיהֶם֙ עֲרוּמִּ֔ים
הָאָדָ֖ם וְאִשְׁתֹּ֑ו וְלֹ֖א יִתְבֹּשָׁשֽׁוּ׃ **פרק ג** (א) וְהַנָּחָשׁ֙ הָיָ֣ה עָר֔וּם מִכֹּל֙ חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֔ה אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה יְקֹוָ֣ק אֱלֹהִ֑ים וַיֹּ֣אמֶר אֶל־
הָאִשָּׁ֗ה אַ֚ף כִּֽי־אָמַ֣ר אֱלֹהִ֔ים לֹ֥א תֹאכְל֖וּ מִכֹּ֥ל עֵֽץ־הַגָּֽן׃ (ב) וַתֹּ֥אמֶר הָאִשָּׁ֖ה אֶל־הַנָּחָ֑שׁ מִפְּרִ֥י עֵֽץ־הַגָּ֖ן נֹאכֵֽל׃

רש"י

ב:יח לא טוב היות וגו' - שלא יאמרו שתי רשויות הן הקדוש ברוך הוא יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה יחיד בתחתונים ואין לו זוג׃

עזר כנגדו - זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם׃

ב:יט וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו' - סרסהו ופרשהו כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם׃

ב:כא (כ) - כא) ולאדם לא מצא עזר ויפל ה׳ אלהים תרדמה - כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל׃

ב:כג זאת הפעם - מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו בהם עד שבא על חוה׃

לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו' - לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקדש׃

ב:כד על כן יעזב איש - רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח את העריות׃

ב:כה ולא יתבוששו - שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע, ואף על פי שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע׃

ג:א והנחש היה ערום - מה ענין זה לכאן היה לו לסמוך (פסוק כא) ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. אלא למדך מאיזו עילה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש לעין כל ונתאוה לה׃

ערום מכל - לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל, ארור מכל׃

אף כי אמר וגו' - שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו׳ - ואף על פי שראה אותם אוכליסא משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ׃

רמב"ן

הזאת, רק אמר לו סתם "ומפרי העץ אשר בתוך הגן", כלומר הידוע באמצעותו לא תאכל ממנו, והוא מאמר האשה אל הנחש. והכתוב שאמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (להלן פסוק יז), הזכירו הכתוב אלינו בשמו׃

ב:יז "מות תמות" – האדם נברא לחיי נצח

ביום אכלך ממנו מות תמות - בעת שתאכל ממנו תהיה בן מות. וכמוהו ביום צאתך והלכת אנה ואנה ידוע תדע כי מות תמות (מ"א ב מב), שאין הכוונה שימות מיד בו ביום, ואין הכוונה לידיעה בלבד שידע שימות, כי החיים יודעים שימותו כלם. אבל הכוונה כי בעת שיצא יהיה חייב מיתה למלך, והוא ימית אותו כאשר ירצה. ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו (במדבר ד כ), ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט), אין ענינם אלא שיהיו חייבים מיתה וימותו בחטאם זה׃

ועל דעת אנשי הטבע היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב, אבל גזר עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חייבי מיתה בידי שמים בעבירות, כגון זר האוכל תרומה (ויקרא כב י), ושתוי יין (שם י ט), ומחוסר בגדים ששמשו (שמות כח מג), וזולתם, שהכונה בהם שימותו בחטאם טרם בא יומם. ולכך אמר בעונש עד שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב בטבעך (להלן ג יט). וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ, אם כן היתה בו התכה וסבת הויה והפסד׃

ועל דעת רבותינו (עיין שבת נה ב) אלמלא שחטא לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד, והחפץ האלהי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד, והוא יקיים אותו לעד, כמו שפירשתי במלת וירא אלהים כי טוב (לעיל א ד)׃

ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד אלא לדעת קטני אמנה כי הבריאה היא בחיוב. אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוהי פשוט, גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ. וזה אמת ברור׃

אם כן ביום אכלך ממנו מות תמות, שאז תהיה בן מות, לא תתקיים לעד בחפצי. והאכילה היתה לו מתחילה לענג. ויתכן

(ג) וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן־תְּמֻתוּן׃ (ד) וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל־
הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תְּמֻתוּן׃ (ה) כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב
וָרָע׃ (ו) וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל
וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל׃ (ז) וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם
חֲגֹרֹת׃ (ח) וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְקֹוָק אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְקֹוָק אֱלֹהִים
בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן׃ (ט) וַיִּקְרָא יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה׃ (י) וַיֹּאמֶר אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַּגָּן וָאִירָא כִּי־
עֵירֹם אָנֹכִי וָאֵחָבֵא׃ (יא) וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם אָתָּה הֲמִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ׃ (יב)
וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל׃ (יג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה־זֹּאת
עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל׃ (יד) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים| אֶל־הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל־
הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל־גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (טו) וְאֵיבָה| אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין
זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב׃ {ס}

רש״י

ג:ג ולא תגעו בו - הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל ו) אל תוסף על דבריו׃

ג:ד לא מות תמתון - דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה׃

ג:ה כי יודע - כל אומן שונא את בני אומנתו, מן העץ אכל וברא את העולם׃

והייתם כאלהים - יוצרי עולמות׃

ג:ו ותרא האשה - ראתה דבריו של נחשה והנאו לה והאמינתו׃

כי טוב העץ - להיותו כאלהים׃

וכי תאוה הוא לעינים - כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם׃

ונחמד להשכיל - כמו שאמר לה יודעי טוב ורע׃

ותתן גם לאישה עמה - שלא תמות היא ויחיה הוא, וישא אשה אחרת׃

גם - לרבות כל בהמה וחיה׃

ג:ז ותפקחנה עיני שניהם - לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראיה ממש, וסוף המקרא מוכיח׃

וידעו כי ערומים הם - אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה׃

עלה תאנה - הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו, אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקדוש ברוך הוא חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו. מדרש רבי תנחומא (וירא יד)׃

ג:ח וישמעו - יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה (יט ו) ובשאר מדרשות ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר

רמב״ן

שפירות גן עדן נבלעים באיברים כמן ומקיימים את אוכליהם, וכאשר גזר עליו ואכלת את עשב השדה, ובזעת אפיו יאכל לחם האדמה, היה זה סבה להפסד, כי עפר הוא, ועפר יאכל, ואל עפר ישוב׃

רש״י (המשך)

דבור על אופניו. ומשמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן׃

ג:ט איכה - יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין (בראשית ד ט) אמר לו אי הבל אחיך, וכן בבלעם (במדבר כב ט) מי האנשים האלה עמך, ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיה בשלוחי (אויל) מרודך בלאדן (ישעיה לט א)׃

ג:יב אשר נתת עמדי - כאן כפר בטובה׃

ג:יד כי עשית זאת - מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין׃

על גחונך תלך - רגלים היו לוק ונקצצו׃

ג:טו ואיבה אשית - אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הואר תחלה ותשא את חוה, ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן, לפיכך ואיבה אשית׃

(טז) אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ׃ {ס} (יז)
וּלְאָדָם אָמַר כִּי־שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה
בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (יח) וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה׃ (יט) בְּזֵעַת אַפֶּיךָ
תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב׃ (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ
חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי׃ (כא) וַיַּעַשׂ יְקֹוָק אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם׃ {פ} (כב) וַיֹּאמֶר
יְקֹוָק אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה| פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי
לְעֹלָם׃ (כג) וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְקֹוָק אֱלֹהִים מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם׃ (כד) וַיְגָרֶשׁ אֶת־הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן
מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים׃ {ס} פרק ד (א) וְהָאָדָם יָדַע
אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְקֹוָק׃ (ב) וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל
רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה׃ (ג) וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיקֹוָק׃ (ד) וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם־
הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיַּשַׁע יְקֹוָק אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ׃ (ה) וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד
וַיִּפְּלוּ פָּנָיו׃ (ו) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ׃ (ז) הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב
לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ׃ (ח) וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ׃ (ט) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי׃ (י)
וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה׃ (יא) וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־
פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ׃ (יב) כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ׃ (יג) וַיֹּאמֶר
קַיִן אֶל־יְקֹוָק גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא׃

רש"י

ג:טז ואל אשך תשוקתך - לתשמיש ואף על פי כן אין לך מצח לתובעו בפה אלא הוא ימשול בך, הכל ממנוד ולא ממך׃

ג:כ חוה - נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר (קהלת ב כב) מה הוה לאדם, בלשון היה׃

ג:כב היה כאחד ממנו - הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו, לדעת טוב ורע ומה שאין כן בבהמה ובחיה׃

ועתה פן ישלח ידו - ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו׃

ד:א את קין, את אחיו את הבל - שלש אתים ריבוים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתים, לכך נאמר ותוסף׃

ד:ז ואליך תשוקתו - של חטאת, הוא יצר הרע, תמיד שוקק ומתאוה להכשילך׃

ואתה תמשול בו - אם תרצה תתגבר עליו׃

ד:ט אי הבל אחיך - להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך׃

רמב"ן

ג:טז עונש חוה – מידה כנגד מידה

ואל אישך תשוקתך - לתשמיש, ואף על פי כן אין לך מצח לתבעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך, לשון רש"י. ואיננו נכון, כי זה שבח באשה, כמו שאמרו (עירובין ק ב) וזו מדה יפה בנשים. ורבי אברהם אמר ואל אישך תשוקתך, משמעתך. והטעם שתשמעי אל כל אשר יצוה עליך, כי את ברשותו לעשות חפצו. ולא מצאתי לשון תשוקה רק בחשק ותאוה׃

והנכון בעיני שהעניש אותה שתהיה נכספת מאד אל בעלה, ולא תחוש לצער ההריון והלידה, והוא יחזיק בה כשפחה, ואין המנהג להיות העבד משתוקק לקנות אדון לעצמו, אבל יברח ממנו ברצונו. והנה זו מדה כנגד מדה, כי היא נתנה גם לאישה ויאכל במצותה, וענשה שלא תהיה היא מצוה עליו עוד, והוא יצוה עליה כל רצונו׃

רש"י (המשך)

ד:י דמי אחיך - דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר שעשה בו פצעים הרבהד שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה׃

ד:יג גדול עוני מנשוא - בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון׃

(יד) הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָּל מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי: (טו) וַיֹּאמֶר לוֹ יְקֹוָק לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם וַיָּשֶׂם יְקֹוָק לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כָּל מֹצְאוֹ: (טז) וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְקֹוָק וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קִדְמַת עֵדֶן: (יז) וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹּנֶה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ: (יח) וַיִּוָּלֶד לַחֲנוֹךְ אֶת עִירָד וְעִירָד יָלַד אֶת מְחוּיָאֵל וּמְחוּיָאֵל יָלַד אֶת מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת לָמֶךְ: (יט) וַיִּקַּח לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה: (כ) וַתֵּלֶד עָדָה אֶת יָבָל הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה: (כא) וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב: (כב) וְצִלָּה גַם הִוא יָלְדָה אֶת תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה: (כג) וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאְזֵנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי: (כד) כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה: (כה) וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל כִּי הָרָגוֹ קָיִן: (כו) וּלְשֵׁת גַּם הוּא יֻלַּד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְקֹוָק: {פ} **פרק ה** (א) זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרְא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: (ב) זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם: {ס} (ג) וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת:

רש"י

ד:טו וישם ה' לקין אות - חקק לו אות משמו במצחו (כל מוצאי יהרגני הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמו שנאמר ומוראכם וגו', ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל):

ד:טז קדמת עדן - שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וישכן מקדם לגן עדן, את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש. דבר אחר בארץ נוד, כל מקום [שהיה הולך] היתה הארץ מזדעזעה תחתיו והבריות אומרות סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו:

ד:יט שתי נשים - כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (איוב כד כא) רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב, כמו שמפורש באגדת חלק:

ד:כד כי שבעתים יוקם קין - קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה:

שבעים ושבעה - לשון רבוי שביעיות אחז לו. כך דרש רבי תנחומא (אות יא). ומדרש בראשית רבה (כג ד) לא הרג למך כלום ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל. והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג

רש"י (המשך)

נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו:

ד:כה וידע אדם וגו' - בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להן וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו. אמרו לו קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה משנקנסה מיתה על ידך, מיד וידע אדם עוד וגו'. מהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאותו:

(ד) וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (ה) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי
תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (ו) וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אֱנוֹשׁ׃ (ז) וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־אֱנוֹשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (ח) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה
וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (ט) וַיְחִי אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קֵינָן׃ (י) וַיְחִי אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־קֵינָן
חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יא) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אֱנוֹשׁ חָמֵשׁ שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיָּמֹת׃ {ס} (יב) וַיְחִי קֵינָן שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מַהֲלַלְאֵל׃ (יג) וַיְחִי קֵינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מַהֲלַלְאֵל אַרְבָּעִים
שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יד) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי קֵינָן עֶשֶׂר שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (טו)
וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־יָרֶד׃ (טז) וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יז) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃
{ס} (יח) וַיְחִי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ׃ (יט) וַיְחִי־יֶרֶד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כ) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {פ} (כא) וַיְחִי
חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מְתוּשָׁלַח׃ (כב) וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מְתוּשָׁלַח שְׁלֹשׁ
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כג) וַיְהִי כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה׃ (כד) וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ
אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ {פ} (כה) וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח שֶׁבַע וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־לָמֶךְ׃
(כו) וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כז) וַיִּהְיוּ
כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {פ} (כח) וַיְחִי־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בֵּן׃ (כט) וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ יְקֹוָק׃ (ל)
וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃

רש"י

ה:כד ויתהלך חנוך - צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע, לפיכך מיהר הקדוש ברוך הוא וסילקו והמיתו קודם זמנו [וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו: כי לקח אותו - לפני זמנו] כמו (יחזקאל כד טז) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך:

ה:כט זה ינחמנו - ינח ממנו את עצבון ידינו, עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים, מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו, ינח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם:

רמב"ן (המשך)

בימי אבותיו, כמו שאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם (להלן מז ט):

ולא יכשר בעיני מאמר הרב שכתב במורה הנבוכים (ב מז) כי לא היה אורך השנים רק ביחידים האלה הנזכרים, ושאר בני אדם בדורות ההם היו שנות חייהם השנים הטבעיים המורגלים.

רמב"ן

ה:ד סיבת אריכות ימי הדורות הראשונים

ויהיו ימי אדם אחר הולידו את שת - בעבור ארך חיי אלה הראשונים יפרוט ימיהם קודם הולידם וגם אחר כך, ויכלול כלם בסוף, עד הדורות שאחר המבול:

והסבה באריכות ימיהם, כי אדם הראשון, מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא, נעשה בתכלית השלימות בנוי, בכח, בקומה. וגם אחרי שנקנס עליו שיהיה בן מות היה בטבעו לחיות זמן רב. וכאשר בא המבול על הארץ נתקלקל עליהם האויר, והלכו ימותם הלוך וחסור, כי עד המבול היו ימיהם בארך ההוא, ויש מהם שחיו יותר מאדם. ושם שנולד קודם המבול חיה שש מאות, הועיל לו החוזק שנולד בו, והזיק לו האויר שנתקלקל. ובניו הנולדים אחר המבול נתקצרו ימותם, ושבו לארבע מאות:

ותראה שהיה זה בהם עד הפלגה, וכאשר משל עליהם שנוי האוירות בהפלגה נתקצרו עוד ימיהם, כי פלג, אשר בימיו נפלגה הארץ, שב לחצי ימיהם למאתים שנה. ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים בעם שבעים ושמנים שנה, כאשר הזכיר משה רבינו בתפלתו (תהלים צ י). אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף בהם ימים, כי פרעה תמה על יעקב, והוא הפליג לו

(לא) וַיְהִי כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה וַיָּמֹת׃ (לב) וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־
שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃ פרק ו (א) וַיְהִי כִּי־הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃ (ב) וַיִּרְאוּ בְנֵי־
הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃ (ג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם
לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃ (ד) הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר
יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם׃ {פ} (ה) וַיַּרְא יְקֹוָק כִּי
רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל־יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל־הַיּוֹם׃

רש"י

ה:לב בן חמש מאות שנה - אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה, ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול דכתיב (ישעיה סה כ) כי הנער בן מאה שנה ימות, וראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה׃

את שם ואת חם ואת יפת - והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושאברהם יצא ממנו וכו׳׃

ו:ב בני האלהים - בני השרים והשופטים. (דבר אחר בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבים בהם). כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח (שמות ד טז) ואתה תהיה לו לאלהים, (שם ז א) ראה נתתיך אלהים׃

ו:ג והיו ימיו וגו׳ - עד מאה ועשרים שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה, כבר היתה הגזירה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (פרק כח). יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח פשוטו׃

ו:ד הנפלים - על שם שנפלוש והפילות את העולם, ובלשון עברית לשון ענקים הוא׃

בימים ההם - בימי דור אנוש ובני קין׃

וגם אחרי כן - אף על פי שראו באבדן של דור אנוש שעלה אוקיינוס והציף שליש העולם, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם׃

אשר יבאו - היו יולדות ענקים כמותם׃

הגבורים - למרוד במקום׃

אנשי השם - אותן שנקבו בשמות עירד, מחויאל, מתושאל, שנקראו על שם אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר אנשי שממון, ששממו את העולם׃

רמב"ן

ואמר, כי היה החדוש הזה באיש ההוא בהנהגתו ומזונו, או על דרך נס׃

והנה אלה דברי רוח. ולמה יהיה הנס הזה בהם, והם אינם נביאים ולא צדיקים וטובים לעשות להם נס, אף כי דור אחר דור. ותיקון ההנהגה והמזון איך תאריך ימיהם כפלי כפלים מכל הדור ההוא. ויתכן שיהיו אחרים גם כן מתנהגים בטוב ההנהגה ההיא, ותאריך לכלם או לרובם. ואיך לא תגיע החכמה בהנהגה הטובה ההיא לאחד מכל בני נח אחר המבול. אבל היה בהם קצת מחכמת אבותם, והיא מתמעטת והולכת דור אחר דור׃

ו:ג "בשגם הוא בשר" – האדם נמשך אחר הבשר

בשגם הוא בשר - כמו בשגם בסגול. ופירש רש"י בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואף על פי כן איננו נכנע מלפני. ומה אם יהיה אש או דבר קשה. ואין בפירוש הזה טעם או ריח. ורבי אברהם פירש כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור החמס הזה, ועוד בעבור שהאדם בשר ויגיע עד עת ויחסר. והנה הוא כמו גם בשהוא בשר. ומה צורך לטענה הזאת. וידוע כי בשר המה ונגזר עליהם המיתה, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (לעיל ג יט)׃

והנכון בעיני, כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם, בעבור שגם האדם הוא בשר ככל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה, ואיננו ראוי להיות רוח אלהים בקרבו. והענין לומר, כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת בנפש שנתן בו, והנה נמשך אחרי הבשר ובתאוות הגופניות נמשל כבהמות נדמו, ולכן לא ידון עוד רוח אלהים בקרבו, כי הוא גופני לא אלהי, אבל יאריך להם אם ישובו. והנה זה כטעם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים עח לט)׃

ו:ד זהות "בני האלהים" והנפילים

הנפלים - לשון רש"י, על שם שנפלו והפילו את העולם. והוא בבראשית רבה (כו ז). ובעלי הלשון אמרו (הראב"ע, והרד"ק) שנקראו כן בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם, וכן האימים (להלן יד ה)׃

בימים ההם - לשון רש"י, בימי דור אנוש, וגם אחרי כן, שראו באבדן דור אנוש שעלה אוקינוס והציף שלישו של עולם ולא נכנעו ללמוד מהם. ורבי אברהם פירש גם אחרי המבול, כי בני ענק היו ממשפחת בני האלהים. ואם כן, או תהיינה נשי בני נח

(ו) וַיִּנָּחֶם יְקֹוָק כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ׃ (ז) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶמְחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמָיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם׃ (ח) וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְקֹוָק׃ {פ}

רש"י

ו:ו אל לבו - של מקום, עלה במחשבתו של מקום להעציבו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר וינחם, נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג יט) ובן אדם ויתנחם, (דברים לב לו) ועל עבדיו יתנחם, (שמות לב יד) וינחם ה' על הרעה, (שמואל א' טו יא) נחמתי כי המלכתי, כולם לשון מחשבה אחרת הם׃

ויתעצב אל לבו - נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו (ש"ב יט ג) נעצב המלך על בנו. וזו כתבתי לתשובת המינים, גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן. אמר לו והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן. אמר לו ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו בשעת חדותא חדותא, בשעת אבלא אבלא. אמר לו כך מעשה הקדוש ברוך הוא, אף על פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם׃

ו:ז מאדם עד בהמה - אף הם השחיתו דרכם. דבר אחר הכל נברא בשביל אדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו׃

רמב"ן

מזרעם וידמו להם, או שיודה במאמר (נדה סא א) הדורש בעוג שפלט מן המבול, ויוסיף הוא שנמלטו גם אחרים עמו׃

והנכון בעיני, כי אדם ואשתו יקראו בני האלהים בעבור שהיו מעשה ידיו והוא אביהם, אין להם אב זולתו, והוא הוליד בנים רבים, ככתוב (לעיל ה ד) ויולד בנים ובנות. והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלמות גדולה מן הגובה והחוזק, כי נולדו בדמות אביהם, ככתוב בשת (לעיל ה ג) ויולד בדמותו כצלמו. ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראים בני האלהים, כי היו ג' האנשים האלה בדמות אלהים ואז הוחל לעבוד עבודה זרה, והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון. וכך אמרו בבראשית רבה (כד ו) זה ספר תולדות אדם, ואין הראשונים תולדות, ומה הן אלוהות, בעון קומי אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש, ושתק. אמר לון, עד כאן בצלם ובדמות, מכאן ואילך קינן קנטרנין׃

וכאשר החל האדם לרוב ונולדו להם הבנות, היו אלה בני הראשונים בחזקם, ולרוב תאותם היו בוחרים הנשים הטובות בעלות הקומה והבריאות. וספר בתחלה (בפסוק ב) כי יקחו אותם לנשים דרך חמס, ואחר כך ספר כי יבאו דרך זנות אל בנות האדם שאינן באותה המעלה, ולא יודע הדבר עד שיולידו להם בנים ויכירו כי אינם מבני שאר האנשים, רק לבני האלהים האלה נולדו, שהם גדולים מאד, אבל הם נופלים מאבותם בגובה וכח, כלשון לא נופל אנכי מכם (איוב יב ג), והמה גבורים כנגד שאר בני האדם. ואמר שהיה זה בדורות הראשונים אשר היו נקראים "בני האלהים" בהיותם בתכלית השלימות שיולידו מבנות האדם נפילים, וגם אחרי כן, כי הנפילים עצמם יולידו נפילים מהם׃

ופירוש "אשר מעולם", כי האנשים אחרי המבול כאשר יראו גבורים, יזכירו אלה ויאמרו כבר היו גבורים מאלה לעולמים אשר היו לפנינו, והיו "אנשי השם" בכל הדורות אחרי כן. וזה פשט הגון בפרשה הזאת. אבל המדרש אשר לרבי אליעזר הגדול בפרקיו על המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים, והוזכר בגמרא במסכת יומא (סז ב), הוא הנאות בלשון הכתוב יותר מן הכל, אלא שיש צורך להאריך בסוד הענין ההוא׃

ו:ו "וינחם ה' ויתעצב" – דברה תורה כלשון בני אדם

וינחם ה'. ויתעצב אל לבו - דברה תורה כלשון בני אדם. והענין, כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם. וענין "אל לבו", כי לא הגיד זה לנביא שלוח אליהם, וכן הלשון במחושב, כדרך לדבר אל לבי (להלן כד מה), וזולתו׃

ובבראשית רבה (כז ד) אמרו בזה ענין נכבד במשל שהביאו מן הסרסור והאדריכל, והוא סוד גדול לא ניתן ליכתב, והיודעו יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד, ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים׃